

Proef ingediend met het oog op het behalen van de graad van
Master of Science in de Politieke wetenschappen

Emocratie? Een kwantitatieve analyse van de samenhang tussen emotie en democratie in België

Benjamin BLANCKAERT

0538839

Academiejaar 2019-2020

Promotor: Didier CALUWAERTS

Jury: Dimokritos KAVADIAS

Sociale Wetenschappen & Solvay Business School

VERKLARING VAN AUTHENTICITEIT

De ondertekende verklaring van authenticiteit is een integrale component van het geschreven werk (Bachelorproef of Masterproef) dat wordt ingediend door de student.

Met mijn handtekening verklaar ik dat:

- ik de enige auteur ben van het ingesloten geschreven werk¹;
- ik dit werk in eigen woorden heb geschreven;
- ik geen plagiaat heb gepleegd zoals gedefinieerd in artikel 118 van het Onderwijs- en Examenreglement van de VUB; waarbij de meest voorkomende vormen van plagiaat zijn (niet-limitatieve lijst):
 - aard 1: tekst overnemen van andere auteurs, weliswaar met bronvermelding maar zonder gebruik van aanhalingstekens waar het om een letterlijke overname gaat;
 - aard 2: tekstfragmenten overnemen van andere auteurs, al dan niet letterlijk, zonder bronvermelding;
 - aard 3: verwijzen naar primair bronmateriaal waar de tekst en bronvermelding al dan niet letterlijk wordt overgenomen uit niet-vermelde secundaire bronnen;
 - aard 4: tekstfragmenten overnemen van andere auteurs, al dan niet met bronvermelding, met geringe en/of misleidende tekstaanpassingen.
- ik in de tekst en in de referentielijst volledig heb gerefereerd naar alle internetbronnen, gepubliceerde of ongepubliceerde teksten die ik heb gebruikt of waaruit ik heb geciteerd;
- ik duidelijk alle tekst heb aangeduid die letterlijk is geciteerd;
- ik alle methoden, data en procedures waarheidsgetrouw heb gedocumenteerd;
- ik geen data heb gemanipuleerd;
- ik alle personen en organisaties heb vermeld die dit werk hebben gefaciliteerd, dus alle ingediende werk ter evaluatie is mijn eigen werk dat zonder hulp werd uitgevoerd tenzij uitdrukkelijk anders vermeld;
- dit werk noch een deel van dit werk werd ingediend aan een andere instelling, universiteit of programma;
- ik op de hoogte ben dat dit werk zal gescreend worden op plagiaat;
- ik alle origineel onderzoeksmateriaal onmiddellijk zal indienen op het Decanaat wanneer hierom wordt gevraagd;
- ik op de hoogte ben dat het mijn verantwoordelijkheid is om na te gaan dat ik word opgeroepen voor een hoorzitting en tijdens de periode van hoorzittingen beschikbaar te zijn;
- ik kennis genomen heb van artikel 118 van het Onderwijs- en Examenreglement van de VUB omtrent onregelmatigheden en dat ik op de hoogte ben van de disciplinaire sancties;
- de afgedrukte kopie die ik indiene identiek is aan de digitale kopie die ik oplaadde op Turnitin.

Student familienaam, voornaam: BLANCKAERT Benjamin Datum: 25/05/2020
Handtekening: Blancaert B.

¹ Voor groepswerken zijn de namen van alle auteurs verplicht. Hun handtekeningen staan collectief borg voor de volledige inhoud van het geschreven werk.

AFGIFTE- / ONTVANGSTBEWIJS MASTERPROEF

Persoonsgegevens:

Naam + voornaam: BLANCKAERT Benjamin

Rolnummer: 0538839

Opleiding: Politieke wetenschappen

Titel van de masterproef zoals op het voorblad van het ingediende werk:

Emocratie? Een kwantitatieve analyse van de samenhang tussen emotie en democratie in België

Engelse vertaling van de titel (verplicht):

Emocracy? A quantitative analysis of the relation between emotion and democracy in Belgium

Naam:

Handtekening:

Vak voorbehouden voor medewerker faculteitssecretariaat:

De student heeft zijn/haar Masterproef ingeleverd op

Datum van afgifte:

Naam ontvanger:

WOORD VOORAF

Deze scriptie vormt de afsluiter van mijn masteropleiding in de Politieke Wetenschappen: Democratie en Leiderschap, aan de Vrije Universiteit Brussel. Doorheen deze studie geraakte ik hoe langer hoe meer gepassioneerd door het bestuderen van de politiek, meer bepaald: beleid, democratie, deliberatie en participatie. Tot dusver was het een ongelooflijk boeiende rit. Waar deze zal eindigen weet ik nog niet, maar ik herinner me wel nog hoe onzeker ik eraan begon. Toen ik vier jaar geleden deze nieuwe uitdaging aanging, had ik nooit durven dromen dat het zo'n mooie tocht zou worden. Met deze masterscriptie sluit ik dan ook een heel leerrijke ervaring -voorlopig- af.

Deze masterproef is tot stand gekomen dankzij de steun van heel wat mensen die ik via deze weg graag wil bedanken. In eerste instantie wil ik mijn promotor prof. dr. Didier Caluwaerts uitdrukkelijk bedanken voor de inspiratie, het vertrouwen, het aanreiken van de data voor deze masterproef en de uitstekende begeleiding doorheen het hele schrijfproces. Ook prof. dr. Dimokritos Kavadias wil ik zeer vriendelijk bedanken voor zijn interessante ideeën en inzichten omtrent deze verhandeling met betrekking tot het vak 'Onderzoeksdesign voor de masterproef'.

Vervolgens wens ik ook mijn ouders te bedanken omdat zij een veelzijdige ontwikkeling aangemoedigd hebben en mij steeds ondersteund hebben in mijn keuzes. In het bijzonder wil ik mijn vriendin, Gaëlle, bedanken voor haar onvoorwaardelijke hulp, steun en toeverlaat de voorbije jaren. Ik draag deze masterproef op aan mijn schoonmoeder, Lieve, die vorig jaar -veel te vroeg- is heengegaan.

ABSTRACT

Gedurende lange tijd stond rationaliteit centraal in het bestuderen van de politiek en werd er nauwelijks aandacht besteed aan de rol van (politieke) emoties. Vanaf de jaren 1980 voltrok zich een affectieve wending waarbij emoties herontdekt werden en onderzoekers steeds meer open gingen staan voor het bestuderen van emoties, ook in de politiek. Al snel werd duidelijk dat emoties effectief (politieke) gevolgen teweeg kunnen brengen. Emoties hebben onder meer betrekking op de mate van politieke participatie, attitudes, moraliteit, informatieverwerking en besluitvorming. In deze masterproef vragen we ons daarom af of positieve en negatieve emoties ook in staat zijn om de tevredenheid van de kiezer over de werking van de democratie te beïnvloeden. Het is belangrijk om dit te onderzoeken omdat de huidige electorale representatieve democratie volgens sommige auteurs te kampen heeft met een efficiëntie- en legitimiteitscrisis. Bovendien komt de democratie onder druk te staan door de opkomst van het populisme en extreme partijen aan beide kanten van het politieke spectrum, die te pas en te onpas trachten in te spelen op de (negatieve) emoties van de kiezers. De mate van tevredenheid van de kiezer over de werking van de democratie is echter zeer belangrijk voor de legitimiteit en de politieke steun waarop de democratie berust. In deze masterproef onderzoeken we aan de hand van een kwantitatieve analyse in welke mate positieve en negatieve emoties de tevredenheid van de kiezer over de werking van de democratie in België beïnvloeden. Onze resultaten tonen aan dat de emoties die de kiezers ervaren ten aanzien van de Belgische politiek wel degelijk belangrijke verklarende factoren zijn van de tevredenheid over de werking van de democratie in België. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt immers dat positieve emoties samengaan met meer tevredenheid van de kiezer over de democratische werking, terwijl negatieve emoties de tevredenheid over de werking van de democratie net doen afnemen. Boosheid blijkt bovendien de sterkst verklarende discrete emotie te zijn.

Sleutelwoorden: emoties, positieve emoties, negatieve emoties, democratie, tevredenheid met de werking van de democratie, 'regime support'

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	1
2. Theorie	6
2.1 SWD	8
2.1.1 SWD binnen het kader van politieke steun	8
2.1.2 Factoren SWD.....	9
2.2 Emotie.....	11
2.2.1 Het concept emotie.....	11
2.2.2 Theorieën en benaderingen van emoties.....	13
2.2.3 Groeperen van emoties	15
2.2.4 Positieve emoties	16
2.2.5 Negatieve emoties.....	17
2.3 Hypotheses	23
3. Onderzoeksdesign en -methode	25
3.1 Afhankelijke variabele.....	26
3.2 Onafhankelijke variabele	28
3.3 Controlevariabelen	31
4. Empirische analyse	33
4.1 Descriptieve analyse.....	33
4.2 Verklarende analyse	34
5. Discussie	42
5.1 Bespreking van de resultaten.....	42
5.2 Beperkingen van het onderzoek en implicaties voor verder onderzoek	44
5.3 Aanbevelingen ten aanzien van de politiek.....	47
6. Besluit	50
7. Bibliografie	52
8. Bijlagen	I
Bijlage 1: Cronbach's Alpha politiek vertrouwen.....	I
Bijlage 2: Cronbach's Alpha politiek vertrouwen if Item Deleted	I
Bijlage 3: Statistieken politiek vertrouwen	I
Bijlage 4: Histogram positieve emoties	II
Bijlage 5: Histogram negatieve emoties.....	II
Bijlage 6: Histogram politiek vertrouwen	III

TABELLENLIJST

Tabel 1: Statistieken SWD	27
Tabel 2: Frequentietabel SWD	27
Tabel 3: PCA emoties	28
Tabel 4: Statistieken positieve en negatieve emoties	29
Tabel 5: Statistieken emoties	30
Tabel 6: Bivariate correlatie	33
Tabel 7: Geaggregeerde analyse emoties - SWD	35
Tabel 8: Geaggregeerde analyse emoties - SWD per regio	38
Tabel 9: Discrete emoties en SWD	40
Tabel 10: Cronbach's Alpha politiek vertrouwen	I
Tabel 11: Cronbach's Alpha politiek vertrouwen if Item Deleted	I
Tabel 12: Statistieken politiek vertrouwen	I

FIGURENLIJST

Figuur 1: Histogram SWD	27
Figuur 2: Histogram positieve emoties	II
Figuur 3: Histogram negatieve emoties	II
Figuur 4: Histogram politiek vertrouwen	III

LIJST MET AFKORTINGEN

AIT	Affectieve intelligentietheorie
SWD	Satisfaction With Democracy
TMT	Terror Management Theory

1. INLEIDING

Volgens de Eurobarometer van het voorjaar van 2019 verklaarde 55% van de Europeanen tevreden te zijn met de manier waarop de democratie werkt in de Europese Unie. Dit is de hoogste score sinds het najaar van 2004 (Europese Commissie, 2019). Vanaf 2016 stijgt het aantal respondenten dat aangeeft tevreden te zijn met de werking van de democratie (Satisfaction With Democracy, SWD) systematisch en sinds 2018 is de tevredenheid over de werking van de democratie in de EU in maar liefst 25 lidstaten toegenomen.

Bovenstaande positieve trends in SWD in de EU zijn minstens opmerkelijk te noemen, aangezien sommige auteurs bezorgd zijn over de toestand van de hedendaagse (electorale representatieve) democratie (Foa & Mounk, 2017; Van Reybrouck, 2016). Ze verwijzen daarvoor onder meer naar een mogelijke legitimiteitscrisis in de gevestigde liberale democratieën (Foa & Mounk, 2017; Van Reybrouck, 2016). Deze bezorgdheid is lang niet ongegrond. De symptomen die wijzen op een dergelijke legitimiteitscrisis zijn onder meer dat steeds minder kiezers gaan stemmen, burgers steeds minder vertrouwen en interesse hebben in de politiek, politieke partijen razendsnel leden en aanhangers verliezen en er steeds meer volatiele kiezers zijn (Hooghe & Kern, 2017; Van Reybrouck, 2016). De legitimiteitscrisis vergroot de kloof tussen politici en burgers (Caluwaerts & Reuchamps, 2015). Zo vermindert de kwaliteit van representatie, bijvoorbeeld wanneer er steeds minder mensen gaan stemmen, waardoor de legitimiteit in vraag kan worden gesteld. Veel gevestigde democratieën kennen bovendien een electorale opkomst van anti-establishment partijen en populistische partijen (Eatwell & Goodwin, 2018; Foa & Mounk, 2017). Het toenemende succes van extreemrechtse partijen wijst ook op het bestaan van een legitimiteitscrisis (Van Reybrouck, 2016). De trend van het succes van extreemrechtse partijen wordt recent ook in Vlaanderen bevestigd. Het Vlaams Belang heeft zich op 26 mei 2019 tot de grote winnaar van de verkiezingen gekroond.

Andere auteurs betwisten het bestaan van een dergelijke legitimiteitscrisis (Dassonneville & McAllister, 2019; Norris, 2011; van Ham & Thomassen, 2017). Dassonneville en McAllister (2019) vermelden in hun studie dat de langetermijntrend van tevredenheid met de democratie in de gevestigde democratieën volgens hen niet consistent is met het idee van een legitimiteitscrisis. De mate van tevredenheid over de democratie is relatief stabiel op lange termijn, maar er zijn uiteraard wel verschillen tussen de landen (van Ham & Thomassen, 2017). Zweden en Denemarken kennen bijvoorbeeld een duidelijke positieve trend, terwijl Portugal een negatieve trend ondervindt. In België en Duitsland fluctueert de mate van SWD in de tijd dan weer veel meer (van Ham & Thomassen, 2017).

Om SWD te onderzoeken wordt er tot nu toe vooral gekeken naar de effecten van overheidsprestaties en politieke instellingen. Deze studies veronderstellen dat burgers een rationele inschatting maken van overheidsbeleid, alsook dat hun tevredenheid over de democratie afhangt van de mate waarin die overheid probleemoplossend vermogen heeft. Deze onderzoeken bouwen echter sterk voort op de assumptie dat individuen rationeel zijn in hun evaluaties van SWD. In het bestuderen van de politiek stond rationaliteit immers lange tijd centraal en werd er nauwelijks aandacht besteed aan het bestuderen van emoties. Emotie en kennis werden als tegenpolen van elkaar beschouwd, waarbij emoties verondersteld werden rationeel denken en gedrag aan te tasten (Feldman, Huddy & Cassesse, 2012; Garry, 2014). In de 19de en 20ste eeuw probeerden politieke instellingen zoals het parlement, geïnspireerd door de werken van Hobbes, een 'garde-fou' te zijn om de uitwassen van emoties te bedwingen. Democratie zou in stand gehouden worden wanneer rede de passies verslaat (Demertzis, 2014). Gedurende lange tijd konden politieke wetenschappers dan ook enkel kiezen tussen de 'rational choice theory' en de politiek-culturele benadering om SWD of andere politieke verschijnselen te verklaren (Demertzis, 2014).

Pas vanaf de jaren 1980 werden emoties herontdekt en werd er systematisch steeds meer aandacht geschonken aan de rol van emoties in de politiek (Brader, Marcus & Miller, 2011). Recent onderzoek herstelt de verbinding tussen emotionaliteit en rationaliteit in het analyseren van de politiek en toont aan dat emoties de rede beheersen of reguleren en dat emotie en ratio samenwerken ter ondersteuning van menselijke besluitvorming, opinievorming en gedrag (Demertzis, 2014; Garry, 2014). Emoties zouden zelfs grotendeels ons politieke vertrouwen bepalen (Theiss-Morse & Barton, 2017).

Politici spelen voor allerlei (electorale) redenen voortdurend in op de verschillende emoties van de burgers en kunnen zo voor verbondenheid, maar ook voor polarisatie en haat zorgen in de samenleving. Volgens Valentino, Hutchings, Banks & Davies (2008) verwijten Amerikaanse politieke partijen en politici elkaar voortdurend angst en haat te zaaien onder de burgers. Ook in België doet dit fenomeen zich voor. Discours lijden vaak onder 'framing' en zijn dikwijls emotioneel geladen (Lakoff, 2003). Emotioneel geladen woorden kunnen fysieke gevolgen hebben (Lakoff, 2003). Recent nog verweet Bart Somers het Vlaams Belang in een emotioneel geladen debat angst te gebruiken als politiek wapen naar aanleiding van een brandstichting in een asielcentrum in Bilzen.

Zowel linkse als rechtse politieke partijen spelen in op de emoties van de burgers. Soms blijkt dat zelfs uit de naam van de campagnes die ze voeren. De PVDA-mars 'De Grote Colère' verwijst duidelijk naar de woede van de burgers. Boze betogers komen onder meer op straat om de wereldvreemdheid van politici aan te kaarten. Zo zullen extreemlinkse partijen bijvoorbeeld negatieve gevoelens willen opwekken bij de bevolking ten aanzien van de excessen van het kapitalisme zoals de inkomensongelijkheid, daar waar extreemrechtse populistische partijen bijvoorbeeld de burgers angst zullen inboezemen voor de politieke elite, immigratie, globalisering, verlies van cultuur en identiteit, ...

Als burgers denken aan de politiek, zullen ze bepaalde emoties ervaren¹. In een gezonde democratie kunnen en mogen de (politieke) emoties geuit worden. In 2010 wordt in Duitsland het woord 'Wutbürger' door het 'Gesellschaft für Deutsche Sprache' zelfs tot het woord van het jaar verkozen (Kurbjuweit, 2010). Het verwijst naar de belangrijke maatschappelijke ontwikkeling waarbij boze burgers zich steeds meer verzetten tegen de Duitse overheid die zich te weinig aantrekt van haar burgers naar aanleiding van onder meer het omstreden spoorproject 'Stuttgart 21' (Stichting Duitsland Instituut, 2010). Ook België kampt met 'Wutbürger'. Het voorbije jaar kwamen in Brussel en ver daarbuiten duizenden angstige en boze jongeren op straat tijdens de klimaatmarsen. Ze zijn niet tevreden met het (gevoerde) beleid en roepen de regering op om meer ambitieuze maatregelen te nemen tegen de opwarming van de aarde. Zouden deze negatieve emoties van angst en woede ten aanzien van de politiek (of het politieke beleid) ook de tevredenheid van de manifestanten over de werking van de democratie kunnen beïnvloeden? En zo ja, in welke richting? Deze jongeren mogen dan wel boos of bang zijn, maar zouden ze daarom ook minder tevreden zijn met de werking van de democratie? Misschien zijn ze wél tevreden over de werking van de democratie omdat ze hun stem hebben kunnen laten horen en ze zo kunnen wegen op de agenda van de politici.

En wat met corona? Een groot deel van de bevolking voelt zich ongerust en is bang. De politieke (wereld)leiders manen de burgers aan om hoopvol te blijven. Ooit komt er immers een post-corona tijdperk. Sommigen maken zich dan weer kwaad over het gevoerde beleid, anderen zijn net tevreden over de Belgische aanpak van de coronacrisis. Zouden de politieke emoties ten aanzien van het gevoerde beleid rond de aanpak van corona de tevredenheid over de werking van de democratie beïnvloeden?

¹ Soms kunnen burgers echter ook apathisch zijn ten aanzien van de politiek.

De vraag werpt zich op of emoties effectief de mate van SWD kunnen beïnvloeden en zo ja, in welke mate. Tevredenheid over de democratie is een zeer belangrijke indicator voor democratische legitimiteit (Dassonneville & McAllister, 2019). Politieke steun is fundamenteel voor de stabiliteit van democratische regimes (Almond & Verba, 1963; Linz & Stepan, 1996). SWD heeft betrekking op 'regime support', meer bepaald op de prestaties van het regime. Easton (1965) onderscheidt drie politieke entiteiten waaraan burgers steun kunnen verlenen: de politieke gemeenschap, het politieke regime en de politieke autoriteiten. Dalton (1999) deelt het politieke regime nog verder op in drie subcategorieën: principes van het regime, prestaties van het regime en de instituties van het regime. Voor dit onderzoek is vooral het abstracte niveau van het politieke regime van belang, meer specifiek de prestaties van het regime. De indicator voor politieke steun voor de prestaties van de democratie, is de evaluatie van de prestaties van het democratische politieke systeem. Het wordt gemeten via de tevredenheid van de burgers over de manier waarop de democratie werkt in een bepaald land (van Ham & Thomassen, 2017).

Een hoge mate van tevredenheid over de democratie wijst op een gezonde democratie (Norris, 2011; Singh, 2018). Om te bouwen aan een gezonde democratie is het dus belangrijk te begrijpen hoe burgers denken over de werking van de democratie en welke factoren hierop inspelen.

Over de rol die emoties spelen in de tevredenheid over de manier waarop de democratie werkt, is nog maar weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan. Uit gebrek aan wetenschappelijk onderzoek en gestimuleerd door een gezonde dosis interesse, is het dan ook zeer nuttig om na te gaan óf, en in welke mate, emoties ten aanzien van de Belgische politiek een invloed hebben op de tevredenheid over de werking van de democratie. In deze masterscriptie volgen we de affectieve wending en trachten we aan de hand van een kwantitatieve methode de invloed van emoties ten aanzien van de politiek op de mate van SWD na te gaan.

De centrale onderzoeksvraag van deze masterproef luidt dan ook: "In welke mate beïnvloeden emoties de tevredenheid van de kiezer over de werking van de democratie in België?". In deze masterproef trachten we de onderzoeksvraag te beantwoorden aan de hand van een descriptieve en een verklarende analyse op de data van een grootschalige survey, afgenomen bij meer dan 7000 Belgische kiezers in 2019.

Deze exploratieve onderzoeksvraag wordt vervolgens opgesplitst in twee deelvragen. Emoties zijn zoals hoger aangegeven immers niet neutraal.

1. "In welke mate beïnvloeden positieve emoties (hoop, opluchting en blijdschap) de tevredenheid van de kiezer inzake de werking van de democratie in België?"
2. "In welke mate beïnvloeden negatieve emoties (angst, ongerustheid, boosheid en bitterheid) de tevredenheid van de kiezer inzake de werking van de democratie in België?"

In het vervolg van deze masterproef zullen we eerst een overzicht geven van de relevante literatuur rond politieke emoties. Na dit theoretisch kader volgt de uiteenzetting van het onderzoeksdesign. In de methode worden de schalen geconstrueerd en worden de concepten geoperationaliseerd. Daarna volgt een weergave van de empirische analyse op de data. De empirische analyse rapporteert de onderzoeksactiviteiten en de onderzoeksresultaten aan de hand van een descriptieve en een verklarende analyse. In het onderdeel 'Discussie' gaan we dieper in op de resultaten van het onderzoek. Vervolgens bespreken we in de discussie ook de beperkingen van het onderzoek en de implicaties voor verder onderzoek. We sluiten de discussie af met enkele aanbevelingen ten aanzien van de politiek. Het besluit bevat een synthese van het werk. In het besluit koppelen we de bevindingen van het onderzoek terug naar het theoretisch kader. We brengen er de uiteindelijke conclusies samen om een antwoord te bieden op de onderzoeksvraag. Achteraan volgt de bibliografie met een volledige referentielijst volgens het APA-systeem. Om de masterproef overzichtelijk te houden, worden enkele tabellen en grafieken opgenomen in de 'Bijlagen'.

2. THEORIE

In de politieke wetenschappen is het model van 'gebonden rationaliteit' ('bounded rationality') vaak het overheersende model inzake onderzoek naar politieke beoordeling en besluitvorming (Simon, 1990; Westen, Blagov, Harenski, Kilts & Hamann, 2006). Het stelt dat mensen rationeel zijn binnen de grenzen die worden opgelegd door cognitieve shortcuts en heuristieken (Simon, 1990).

Deze focus op rationaliteit dreigt echter de rol die emoties spelen in ons (politieke) denken, te marginaliseren. Het idee dat cognitieve en affectieve processen los van elkaar geanalyseerd kunnen worden, is eigenlijk reeds achterhaald (Theiss-Morse & Barton, 2017). Hoewel ze conceptueel verschillend blijven, is het praktisch zeer moeilijk en misschien zelfs onmogelijk om emotie en cognitie nog van elkaar los te koppelen (Lodge & Taber, 2013; Theiss-Morse & Barton, 2017).

Emoties winnen aan belang in de politieke wetenschappen

Volgens Kahneman (2011) zijn er twee hoofdprocessen die het menselijke denken beheersen: systeem 1 en systeem 2 (Faghihi, Estey, McCall & Franklin, 2015). Hij stelt dat een individu beide nodig heeft om te kunnen functioneren (Sussman, 2014). Menselijke besluitvorming is gebaseerd op de snelle, intuïtieve en op emotie gebaseerde beoordelingen die systeem 1 maakt (Shleifer, 2012). Het wordt pas aangepast door het langzame, meer door-dachte denkproces van systeem 2 wanneer intuïtie onvoldoende blijkt (Kahneman, 2011; Sussman, 2014). Emoties behoren dus tot het 'oude menselijke brein'. Het menselijke denken en de rationele kennis zijn onmiskenbaar emotioneel ingebed (Lakoff, 2016).

In dit duale procesmodel wordt systeem 1 dan ook intuïtief, automatisch, onbewust en moeiteloos aangesproken (Kahneman, 2011). Het is een snel besluitvormingssysteem, verantwoordelijk voor intuïtieve besluitvorming op basis van emoties, levendige beelden en het associatief geheugen (Faghihi et al., 2015; Kahneman, 2011). Het houdt geen rekening met statistiek, is goedgegelovig en maakt gebruik van heuristieken (Shleifer, 2012). Systeem 2 komt overeen met de meer economische kijk op het denken. Het denken gebeurt dan bewust, langzaam en beheerst (Kahneman, 2011). Verder werkt het ook doelbewust en vraagt het veel meer inspanning (Kahneman, 2011). Het houdt in tegenstelling tot systeem 1 wel rekening met statistiek, is achterdochtig en gaat gepaard met een bepaalde gebruikskost (Shleifer, 2012).

De theorie van 'motivated reasoning' bouwt hier eigenlijk op voort. Volgens deze theorie worden oordelen en besluitvorming impliciet ook 'gebiased' door emoties, in die zin dat ratio vertekend wordt om emotioneel gewenste conclusies te trekken en aldus negatieve affectieve toestanden te minimaliseren en positieve affectieve toestanden te maximaliseren (Westen et al., 2006). Mensen bouwen hun ratio op in functie van emoties en niet andersom.

De 'moral foundation theory' van Haidt en Joseph (2007) stelt vervolgens dat mensen over verschillende aangeboren en universeel beschikbare morele principes beschikken om morele oordelen te vellen (Landmann & Hess, 2018). Morele systemen worden dus intuïtief gebruikt, zoals in systeem 1 van Kahneman. Volgens deze theorie is er sprake van 'overschrijdend gedrag' wanneer een moreel principe wordt geschonden. Deze morele systemen zijn schade/zorg, billijkheid/wederkerigheid, 'in-group'/loyaliteit, autoriteit/respect en zuiverheid/heiligheid (Graham, Haidt, Koleva, Motyl, Iyer, Wojcik & Ditto, 2013). Ze lokken bijvoorbeeld emoties van walging en empathie uit, die individuen aanzetten tot actie om de morele codes te ondersteunen (Haidt & Joseph, 2007). Mensen zullen zo bijvoorbeeld intuïtief oneerbiedig gedrag ten aanzien van de autoriteiten veroordelen omwille van het autoriteitssysteem (Landmann & Hess, 2018). Elk principe is verbonden met een emotie (Haidt, 2012). Overtredingen van het principe van zorg zouden zo bijvoorbeeld compassie opwekken, billijkheidsovertredingen lokken boosheid uit, autoriteitsschendingen zorgen voor wrok, loyaliteitsschendingen voor woede en schendingen van zuiverheid zorgen voor walging (Haidt, 2012; Landmann & Hess, 2018).

Emoties, zowel negatieve als positieve, zijn dus tot op zekere hoogte inherent aan een gezonde democratie. Sterker nog, het kunnen uiten van onze emoties op een constructieve manier, is van vitaal belang voor de democratie. Emoties zijn bovendien altijd al belangrijk geweest in de politiek: om massa's te mobiliseren, om het volk te overtuigen tijdens debatten, onderhandelingen, ... Aristoteles had dit al heel vroeg door wanneer hij het had over pathos en het belang van retorica om anderen te overtuigen. In de 'Rhetorica' onderzocht hij reeds hoe emoties (passies in tegenstellingsparen) onze meningsvorming beïnvloeden (Pott, 2010).

In speeches is het bijvoorbeeld aangewezen om levendige taal te gebruiken. Dat kan onder meer door voldoende emotie te steken in de boodschap die je brengt en mensen te overtuigen door in te spelen op emoties zoals enthousiasme, boosheid, angst. Emoties zijn dus een handig strategisch hulpmiddel. Ze worden gepolitiseerd en aangewend voor (politieke) doeleinden.

2.1 SWD

Zoals hoger aangegeven, is politieke steun fundamenteel voor de stabiliteit van democratische regimes (Almond & Verba, 1963; Linz & Stepan, 1996). Easton (1965) bouwde het theoretische kader voor politieke steun. 'System support' of 'political support' is een weerspiegeling van psychologische oriëntaties over natiestaten, hun agentschappen en actoren (Norris, 2017).

2.1.1 SWD BINNEN HET KADER VAN POLITIEKE STEUN

Easton (1965) onderscheidt drie onderdelen van het politieke systeem waaraan mensen steun kunnen verlenen: de politieke autoriteiten (attitudes ten opzichte van bepaalde personen), het regime (constitutionele regelingen, de overheidsinstellingen en de formele en informele spelregels) en de politieke gemeenschap (identificatie met de natiestaat).

Er zijn twee grote soorten van ondersteuning: 'specific support' en 'diffuse support' (Easton, 1975). Politieke steun is een multidimensionaal fenomeen dat varieert op een continuüm van zeer diffuse tot zeer specifieke niveaus (Norris, 2017). 'Specific support' of 'process support' wordt gevormd op basis van de politieke ervaringen van de burgers op input- (de mate waarin burgers zich gerepresenteerd en betrokken voelen), throughput- (of het politieke systeem op een correcte en eerlijke manier functioneert, liefst zonder corruptie) en outputniveau (de mate waarin maatschappelijke problemen worden opgelost en het systeem de verwachtingen inlost) (Norris, 2011). Het heeft bijvoorbeeld betrekking op de gekozen en benoemde ambtsdragers, zoals de populariteit van de president of een bepaalde politieke partij (Norris, 2017). 'Diffuse support' of 'regime support' gaat eerder over ondersteuning van en de verbondenheid met het idee van bijvoorbeeld de democratie (regime) of de natiestaat (Easton, 1975; Norris, 2011). Deze vorm van steun is over het algemeen stabiel en duurzamer (Norris, 2017). Dalton (1999) deelt het politieke regime nog verder op in drie subcategorieën: principes van het regime, prestaties van het regime en de instituties van het regime.

Het onderscheid tussen 'specific support' en 'diffuse support' is belangrijk omdat het bijvoorbeeld kan verklaren waarom een politiek schandaal kan zorgen voor het aftreden van de president ('specific support'), zonder dat dit noodzakelijk de legitimiteit van het systeem aantast ('diffuse support') (Norris, 2017). Burgers kunnen een afkeer hebben voor de politieke autoriteiten en het gevoerde beleid, of zelfs ontevreden zijn met hun levensomstandigheden, zonder dat ze daarvoor noodzakelijk ook hun vertrouwen in het regime zouden verliezen of zich minder zouden identificeren met de politieke gemeenschap (Easton, 1975). Politieke ontevredenheid hoeft niet noodzakelijk fundamentele politieke verandering in te luiden (Easton, 1975; Norris, 2017).

Van Ham & Thomassen (2017) vinden hoge niveaus van politieke steun voor de meer abstracte politieke entiteiten (politieke gemeenschap en politieke regime) en lagere niveaus van steun voor de meer specifieke entiteiten, zoals de politieke instituties en autoriteiten. Steun voor de politieke gemeenschap (nationale trots) en steun voor democratie als een ideaal politiek regime zijn het meest stabiel en lijken maar weinig te fluctueren doorheen de tijd.

SWD kent een mindere mate van stabiliteit en varieert meer door de tijd (van Ham & Thomassen, 2017). Desalniettemin is de mate van tevredenheid over de werking van de democratie met gemiddeld ongeveer 60 % redelijk hoog. De auteurs baseren zich hiervoor op data van de Eurobarometer tussen 1973 en 2015 over SWD in vijftien Europese democratieën². Elf van de vijftien landen ervoeren in deze periode een significante stijging van SWD. Deze data suggereren dat er op lange termijn eerder een dominante stijgende trend is van SWD. Ook Norris (2011) onderschrijft duidelijk deze positieve trend. Het is volgens van Ham & Thomassen (2017) echter wel accurater om uit de data te concluderen dat er geen universele transnationale patronen zijn inzake SWD. Denemarken en Zweden kennen bijvoorbeeld een opwaartse trend, terwijl Portugal eerder een neerwaartse trend in SWD vertoont. In deze masterproef focussen we ons op België. België vertoont, net als Duitsland, veel fluctuaties in de tijd (van Ham & Thomassen, 2017).

2.1.2 FACTOREN SWD

Wat betreft SWD is er vooral onderzoek gedaan naar de effecten van enerzijds overheidsprestaties en anderzijds politieke instellingen, op de tevredenheid over de democratie. Om overheidsprestaties na te gaan, wordt er gekeken naar de prestaties van de nationale economie en het sociaal beleid op *input*-, *throughput*- en *output*niveau (Dassonneville & McAllister, 2019). Op *throughput*niveau vinden onderzoekers bijvoorbeeld dat hogere niveaus van corruptie de mate van SWD verminderen (Anderson & Tverdova, 2003; Donovan & Karp, 2017). Op *output*niveau halen onderzoekers aan dat de financiële crisis van 2007-2008 de SWD aanzienlijk deed dalen (Armingeon & Guthmann, 2014). Sirovátka, Guzi en Saxonberg (2019) tonen in hun studie aan dat een sociaaldemocratisch welzijnsbeleid meer SWD oplevert dan meer conservatieve regimes.

² Deze landen zijn: Oostenrijk, België, Denemarken, Finland, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, IJsland, Italië, Luxemburg, Nederland, Portugal, Spanje, Zweden en het Verenigd Koninkrijk. Aangezien de conclusies getrokken worden op basis van de gegevens van slechts vijftien Europese landen moet er voorzichtig worden omgesprongen met het generaliseren van de bevindingen van dit onderzoek.

Politieke instellingen zijn in deze context interessant omdat ze politiek gedrag kunnen sturen en omdat institutionele overeenkomsten relatief stabiel zijn (Dassonneville & McAllister, 2019). Zo wijst onderzoek naar het type kiesstelsel uit dat burgers in landen met proportionele kiesstelsels in het algemeen meer tevreden zijn met hun democratie in vergelijking met burgers in landen met meerderheidsstelsels (Listhaug, Aardal & Ellis, 2009; Anderson, 1998; Klingemann, 1999). Ook het type van democratie is van belang voor de mate van tevredenheid over de werking van de democratie. Lijphart (2012) suggereert heel voorzichtig dat de burgers van consensusdemocratieën tevredener zouden zijn met de werking van de democratie dan inwoners uit meerderheidsdemocratieën. Burgers die op een winnende partij of partijen stemmen, zouden ook meer tevreden zijn over de democratie dan burgers die op de verliezende partij of partijen stemmen (Anderson & Guillory, 1997; Farrell & McAllister, 2006). Meer politieke participatie bevordert ook de tevredenheid over de werking van de democratie (Singh, 2018). Volgens Valentino, Brader, Groenendyk, Gregorowicz en Hutchings (2011) kunnen boosheid, angst en enthousiasme individuen aanzetten om meer te participeren (Brader & Marcus, 2013).

2.2 Emotie

Wat zijn emoties? Emotie is een erg gecontesteerd concept (Lakoff, 2016). Alvorens het over emotie te hebben, achten we het in deze masterproef dan ook noodzakelijk om eerst een goed begrip te verschaffen van wat emoties betekenen in het wetenschappelijke veld, omdat het begrip niet noodzakelijk dezelfde invulling geniet in de wetenschap als in het dagelijkse taalgebruik.

2.2.1 HET CONCEPT EMOTIE

Volgens de meeste politieke psychologen bestaat emotie uit vijf componenten: een beoordeling van een interne of externe gevolgstimulus (1); fysiologische veranderingen die leiden tot actiebereidheid (2); gezichts-, stem- en paralinguïstische uitdrukkingen (3); een bewust subjectief gevoel (4) en een aanpassingsfunctie aan de omgeving (5) (Demertzis, 2014; Fontaine, Scherer, Roesch & Ellsworth, 2007; Scherer, 2005; 2009).

In dit werkstuk betwisten we deze definitie. Een meer temporele focus van emotie stelt immers dat onbewuste inschattingen van situaties (als zijnde goed of slecht) automatisch positieve en negatieve reacties uitlokken (Keltner & Lerner, 2010). Emoties zouden zo ook buiten subjectieve controle en vaak ook buiten het bewustzijn kunnen plaatsvinden (Brader & Marcus, 2013). Dit staat in schril contrast met de derde component van de definitie, namelijk dat een emotie een bewust subjectief gevoel is. Emoties kunnen wel degelijk bewust plaatsvinden, maar dit hoeft niet noodzakelijk steeds zo te zijn. Zo kan iemand bijvoorbeeld heel trots zijn op zijn land (bewust), terwijl hij tegelijkertijd onbewust andere nationaliteiten haat (Demertzis, 2014). Onder de 'zelfbewuste emoties' worden vaak schaamte, verlegenheid, schuldgevoel en trots geplaatst (Tracy, Robins & Tangney, 2007).

Voor een duidelijke begripsopvatting lijkt het dan ook aangewezen om emoties te onderscheiden van affect en gemoedsstemming. Affecten zijn positieve en negatieve investeringen in politieke objecten (Guerrero, Andersen & Trost, 1996). Het zijn vormen van aantrekking en afstoting ter bevordering van zowel collectieve solidariteit als vijandigheid. Ze verwijzen naar de algemene gevoelskleur van een emotionele toestand, terwijl emotie eerder verwijst naar specifieke soorten of clusters van gevoelens die optreden als reactie op bepaalde gebeurtenissen (Guerrero et al., 1996). Gemoedsstemmingen verwijzen naar relatief duurzame en globale toestanden van aangename of onaangename gevoelens (Guerrero et al., 1996). Ze verschillen van affecten door het ontbreken van een gedefinieerd object.

Demertzis (2014) onderneemt vervolgens een poging om politieke emoties te definiëren. Hij maakt daarvoor een onderscheid tussen enerzijds bovenstaande politiek relevante emoties en anderzijds 'political emotions proper' of 'salient political emotions' (Demertzis, 2014).

Politiek relevante emoties dagen bijvoorbeeld op in periodes van politieke spanning of bij het verwerken van informatie. Ze verwijzen naar introspectieve en tijdelijke affectieve ervaringen. 'Political emotions proper' zijn meer langdurige emoties. Het gaat hier eerder over emoties van een hogere orde. Ze hebben betrekking op de meer centrale functies van een politiek systeem en op de basisprincipes van een politieke cultuur. Voorbeelden van 'political emotions proper' zijn onder andere verontwaardiging (wrok) en politiek cynisme. Demertzis (2014) definieert ze, in tegenstelling tot de componentenbenadering van emotie, als: "*lasting affective predispositions supported reciprocally by the political and social norms of a given society, playing a key role in the constitution of its political culture and the authoritative allocation of resources*" (Demertzis, 2014, pp. 228). Dit soort politieke emoties zijn inherent (maar niet uitsluitend) relationeel en sociaal. Het zijn volgens de auteur programmatiese emoties: ze bezwijken dus niet aan de politieke instituties en praktijken, maar vertonen gedurende lange tijd een affectieve betrokkenheid of band met politieke objecten, zoals symbolen, charismatische leiders, ideeën en instituties (Demertzis, 2014). Hiermee spreekt Demertzis (2014) tegen dat emoties zich aanpassen aan de omgeving, zoals gesteld in de componentenbenadering van emotie. Emoties zijn niet noodzakelijk aangepast aan complexe institutionele omgevingen (Haidt, 2012).

De definitie van Demertzis ligt niet helemaal in het verlengde van de vijf componenten. Volgens Demertzis (2014) vloeit de politieke cultuur voort uit deze emoties. Dit rijmt echter niet met het idee dat de politieke cultuur het gevolg zou zijn van de complexe institutionele setting en dat emoties zich daaraan aanpassen. Demertzis' visie is op dat punt dan ook tegenstrijdig met de vijfde component van de definitie van emotie, namelijk de evolutionaire erfenis van emoties.

Mesquita (2007) daarentegen, benadrukt dat emoties wel degelijk cultureel en contextueel gebonden zijn. Het zijn volgens deze auteur socio-culturele fenomenen. Ze kunnen plaatsvinden binnen het individu, maar eveneens in relatie met andere individuen. Ze kunnen omwille van culturele verschillen bijvoorbeeld in Japan een andere invulling genieten dan in Amerika.

Scherer (2005) maakt ook nog een onderscheid tussen utilitaire en esthetische emoties. Utilitaire emoties, zoals woede, angst, vreugde, walging, verdriet, schaamte en schuldgevoel vergemakkelijken de aanpassing aan gebeurtenissen met belangrijke implicaties voor het welzijn. Esthetische emoties kennen in tegenstelling tot utilitaire emoties geen of toch een veel minder uitgesproken adaptieve functie. Ze komen eerder voort uit bijvoorbeeld het appreciëren van een kunstwerk. Voorbeelden van zulke emoties zijn: ontroerd zijn of onder

de indruk zijn van iets, vol verwondering zijn, bewondering, gelukzaligheid, extase, fascinatie, harmonie, vervoering en plechtigheid. Voor deze masterproef zijn we daarom vooral geïnteresseerd in de utilitaire emoties.

In deze scriptie definiëren we emoties als automatische beoordelingen die optreden als gevolg van interne en externe stimuli. Deze beoordelingen gaan vaak het bewustzijn vooraf. Ze worden gegenereerd door neurale processen in de hersenen. Er worden dan in het lichaam bepaalde stoffen aangemaakt met als gevolg dat mensen bepaalde uitdrukkingen zullen vertonen (Demertzis, 2014; Fontaine, Scherer, Roesch & Ellsworth, 2007; Scherer, 2005; 2009). Zodoende worden emoties veruitwendigd door gelaatsuitdrukkingen, houding, veranderingen in stem etc. Emoties zorgen ook voor focus- en bewustzijnsvernaauwing zodanig dat een persoon zich zal richten op 'het object' dat die bepaalde emotie teweegbrengt. Mensen zullen vervolgens anders kijken naar de dingen en hiernaar handelen en actie ondernemen om de emoties en gebeurtenissen het hoofd te kunnen bieden. Emoties zijn ook evolutionair en passen zich dus aan de omgeving aan.

2.2.2 THEORIEËN EN BENADERINGEN VAN EMOTIES

De literatuur telt drie grote theorieën van emoties (Brader & Marcus, 2013). De vermijden-toenaderen theorie ('avoid-approach theory') stelt dat mensen hun omgeving evalueren in termen van beloning en bestraffing (Eagley & Chaiken, 1993; Lodge & Taber, 2013). Zo zouden positieve emoties leiden tot toenadering terwijl negatieve emoties leiden tot het vermijden van hetgeen waarvoor iemand negatieve gevoelens ervaart. Deze theorie wordt een te unidimensionele visie verweten.

Daarnaast zijn er de inschattingstheorieën ('appraisal theories'), die beweren dat mensen een rationele inschatting/beoordeling maken van de situatie. Vervolgens bepalen ze hun emoties op basis van hoe ze de situatie inschatten in functie van hun doelen (Smith & Ellsworth, 1985; Valentino et al., 2011). De cognitieve inschattingstheorie van Smith en Ellsworth (1985) stelt dat woede het gevolg is van een dreiging van een opzettelijke handeling door een andere persoon wanneer een individu voelt dat hij of zij de dreiging het hoofd kan bieden (Lazarus, 1991). Angst heerst wanneer een individu bedreigd wordt door een ongekende, onvermijdelijke of oncontroleerbare bedreiging (Lazarus, 1991). Het is hier ofwel angst ofwel boosheid dat tevoorschijn komt als antwoord op een bedreiging (Vasilopoulos, Marcus, Valentino & Foucault, 2019).

Bij de derde soort theorieën, de neurale processtheorieën, gaat men ervan uit dat emoties worden aangedreven door afzonderlijke, gelijktijdige doch verschillende neurale processen in de hersenen en verwacht men dat mensen vaak gelijktijdig verschillende emoties ervaren

(Brader & Marcus, 2013; MacKuen, Wolak, Keele & Marcus, 2010; Vasilopoulos et al., 2019). Marcus' affectieve intelligentietheorie (AIT) is hiervan de meest voorkomende theoretische formulering binnen de politieke psychologie. AIT is gebaseerd op een driedimensionale benadering met niveaus van enthousiasme, ongerustheid en afkeer/aversie (eigenlijk boosheid) (Brader & Marcus, 2013; Johnston, Lavine & Woodson, 2015; Marcus, Neuman & Mackuen, 2000; Marcus, 2002). Volgens de theorie van de affectieve intelligentie helpen emoties mee bepalen wanneer individuen eerder vertrouwen op heuristische (gewoonte) of wanneer ze net meer cognitieve inspanningen moeten doen (Garry, 2014; Groenendyk, 2011; Wagner, 2014). Gewoontes en routines worden beheerd door het dispositiesysteem (Groenendyk, 2011). Het surveillancesysteem controleert de omgeving op potentiële bedreigende stimuli (Groenendyk, 2011). Positieve emoties zoals enthousiasme activeren het dispositiesysteem en vertrouwen op reeds bestaande overwegingen en identificaties (Wagner, 2014). Negatieve emoties zoals ongerustheid activeren daarentegen het surveillancesysteem en helpen de aandacht te verleggen, te leren en open te staan voor andere inzichten (Wagner, 2014). Boosheid activeert net als enthousiasme het dispositiesysteem en genereert verwachtingen van normatieve inbreuken en defensieve en agressieve maatregelen teneinde bestaande identificaties en bevindingen te beschermen (Brader & Marcus, 2013; Garry, 2014).

Deze theorieën benaderen emoties op verschillende manieren. Een zeer belangrijk onderscheid in het benaderen van emoties is het onderscheid tussen de discrete en de dimensionale benadering. In de discrete benadering of categorieke benadering (basisemotiebenadering) worden basisemoties door individuen als onafhankelijk van elkaar gezien (Brader & Marcus, 2013; Guerrero et al., 1996). Basisemoties, elementaire, primaire of fundamentele emoties kenmerken zich door elementaire vormen van actiebereidheid of elementaire gedragswijzen (Frijda, 2008; Plutchik, 1980). Ekman (1992) onderscheidt zo bijvoorbeeld zes basisemoties die tot uiting komen in onmiskenbaar specifieke gelaatsexpressies: boosheid, walging, angst, vreugde, verdriet en verbazing.

Niet-basis emoties bestaan dan door het mengen van de basisemoties. Er is geen volledige consensus over welke emoties basisemoties zijn. Daarom stelt Scherer (2005) voor om van 'modale' emoties te spreken in plaats van basisemoties.

In de dimensionale benadering, gebaseerd op het pionierswerk van Wundt (1905), worden emoties in bepaalde dimensies geplaatst. Wanneer bijvoorbeeld 'ongerustheid' wordt opgevat als een affectieve dimensie, wordt deze emotie gewoonlijk beschouwd als een beoordeling van onzekerheid (Brader & Marcus, 2013). De affectieve staten van onzekerheid geven de verschillende gradaties van onzekerheid weer. De verschillende graden van ongerustheid

kunnen aan de hand van semantische termen gerangschikt worden van minder naar meer ongerustheid, namelijk: 'rustig', 'kalm', 'onbehaaglijk', 'zenuwachtig', 'nervuus' en 'angstig'. Vanuit de discrete benadering daarentegen, zouden de emoties 'rust' en 'kalmte' niet meer duiden op de verschillende gradaties van 'ongerustheid', maar eerder gezien worden als totaal verschillende discrete emoties, die niet langer in verband gebracht kunnen worden met 'ongerustheid'.

Het bekendste voorbeeld van de dimensionale benadering is het tweedimensionale circumplexmodel van Russell (1980). Hij onderscheidt de valentiedimensie (positief en negatief affect) en de activatiedimensie (opwinding versus ontspanning). Hierdoor ontstaan er vier kwadranten. Deze visie wordt een te simpele voorstelling verweten. Zo is er bijvoorbeeld een grote correlatie tussen angst en boosheid in dit model omdat ze beiden een hoge mate van onaangenaamheid en activatie kennen, maar in wezen zijn ze eigenlijk heel verschillend (Larsen & Diener, 1992). Om aan deze kritiek tegemoet te komen, ontwikkelden Daly, Lancee en Polivy (1983) een driedimensionaal model door de dimensie intensiteit (ervaringsdimensie) toe te voegen. Zo kunnen ze ook onderscheid maken tussen sterke en zwakke emoties. Een driedimensionaal model kent dan een valentiedimensie (positief en negatief affect), een activatiedimensie (opwinding versus ontspanning) en een intensiteitsdimensie (van sterke tot zwakke emoties).

Vervolgens is er ook het multidimensionaal model van Plutchik (1984). Dit structureel model stelt dat acht basisemoties in systematische relaties met elkaar geplaatst kunnen worden. Plutchik (1980) identificeerde acht emoties door vier paren van tegengestelde polen te groeperen: vreugde-verdriet, woede-angst, vertrouwen-wantrouwen, verrassing-anticipatie. Dit model bevindt zich dus tussen de discrete en de dimensionale benadering. De cognitieve inschattingstheorie van Smith en Ellsworth (1985) kan ook hier worden geplaatst.

De prototypebenadering tot slot laat ook nog toe om families van emoties te onderscheiden door emoties in te delen in categorieën en de categorieën in een bepaalde hiërarchie onder te brengen (Guerrero et al., 1996).

2.2.3 GROEPEREN VAN EMOTIES

De meest getheoretiseerde en bestudeerde emoties in de literatuur zijn met voorsprong angst, enthousiasme en boosheid (Marcus et al., 2000; Valentino et al., 2011; Vasilopoulos et al., 2019). Emoties zijn niet neutraal, maar hebben een richting. Ze worden vaak opgedeeld in positieve en negatieve emoties. Onder positieve emoties verstaan en bespreken we in deze eindverhandeling hoop, opluchting, blijdschap en tevredenheid. Boosheid, bitterheid, ongerustheid en angst belichamen de negatieve emoties. Belangrijk is wel te vermelden dat

de meer recente literatuur is overgeschakeld van het vergelijken van positieve en negatieve emoties naar een grotere focus op de verschillende gevolgen van diverse types van positieve en negatieve emoties, in het bijzonder voor de negatieve emoties angst en boosheid (Feldman et al., 2012; Garry, 2014).

Gegeven de acht emoties uit de survey, lijkt het opportuun om in deze scriptie de emoties in twee grote groepen op te delen. Hieronder worden de emoties opgedeeld in positieve en negatieve emoties, maar worden de verschillende implicaties binnen de categorieën verder uitgediept om ze genuanceerd te kunnen benaderen. Een argument om emoties niet enkel binair te benaderen, is dat zowel negatieve als positieve emoties met een hoge activatiegraad zoals angst, enthousiasme en boosheid, burgers kunnen motiveren om zich meer politiek te engageren (Marcus et al., 2000; Valentino et al., 2011).

2.2.4 POSITIEVE EMOTIES

De positieve emoties omvatten onder meer enthousiasme ('enthusiasm'), hoop ('hope'), geluk ('joy') en blijdschap ('happiness'). Dit soort positieve emoties of 'feel-good emotions' wordt geassocieerd met een 'toenaderen-benadering'. Deze groep van emoties is dus verbonden met het succesvol nastreven en verkrijgen van beloningen (Brader & Marcus, 2013). Het is moeilijk om deze emoties en hun gevolgen van elkaar te onderscheiden omdat ze heel erg op elkaar lijken in termen van neurale, psychologische, expressieve, cognitieve en gedragsreacties.

Geluk en blijdschap verwijzen naar gevoelens van plezier, een goede gemoedstoestand of zelfs een algemene tevredenheid met het leven. Geluk wordt bijvoorbeeld veroorzaakt door iemands beoordeling van het maken van redelijke vorderingen in de richting van zijn of haar doelen (Algoe & Haidt, 2009; Lazarus, 1991). Lazarus' theoretische werk suggereert dat blijdschap het 'label' kan zijn van een familie van gerelateerde emotionele varianten, zoals geluk, vreugde, plezier, voldoening, bevredigd zijn, euforisch en triomfantelijk zijn (Algoe & Haidt, 2009; Lazarus, 1991). Enthousiasme beschrijft een meer specifieke opwinding over wat gebeurt en wat nog komen zal. Deze emotie kan op een dimensionale as variëren van zeltogend tot enthousiast. Hoop beschrijft een prospectieve houding, verlangend naar goede dingen die te wachten staan (Brader & Marcus, 2013).

Deze groep van positieve emoties komt voort uit de positieve feedback door het dispositie-systeem op het nastreven van beloningen (Marcus et al., 2000). Enthousiasme verhoogt de interesse van individuen in politieke processen, bevordert politieke actie en versterkt de afhankelijkheid van eerdere overtuigingen bij het maken van politieke keuzes (Brader & Marcus, 2013; Marcus et al., 2000). Druckman en McDermott (2008) suggereren in hun

studie dat positieve emoties, zoals enthousiasme, het nemen van risico's bevorderen omdat mensen optimistischer worden over de toekomst wanneer ze zich goed voelen. Deze set van positieve emoties zou eveneens kunnen leiden tot nieuwe oplossingen en het herstellen van stressvolle toestanden door het creatieve of speelse denken te stimuleren (Brader & Marcus, 2013; Fredrickson, 2003).

Hoop kan de spanningen tussen demotivatie en motivatie overbruggen door het idee en de overtuiging dat de realiteit maakbaar is (Jenkins, 2018).

Positieve emoties, zoals enthousiasme, kunnen getriggerd worden door enerzijds substantieve bronnen, zoals bijvoorbeeld wanneer iemands geprefereerde partij het goed doet in de peilingen, of anderzijds meer oppervlakkige bronnen zoals de opzwepende muziek in een verkiezingsadvertentie (Brader & Marcus, 2013). Daaruit blijkt ook het belang van 'motivated reasoning'. De politieke keuzes van de kiezers worden gevormd door hun emoties (Westen, 2007). Muziek kan inspelen op die emoties. De opzwepende muziek in de verkiezingsadvertentie is volgens Westen (2007) waarschijnlijk net zo belangrijk voor het succes ervan als de inhoud van de campagne.

2.2.5 NEGATIEVE EMOTIES

Onder de negatieve emoties vallen onder meer angst ('fear'), ongerustheid ('anxiety'), boosheid ('anger') en bitterheid ('bitterness'). Angst en ongerustheid zijn zeer verwante defensieve emoties (Brader & Marcus, 2013). De meeste politieke psychologen onderscheiden deze emoties niet en gebruiken deze emoties door elkaar (Brader & Marcus, 2013; Marcus, 2002). In deze scriptie zullen we angst en ongerustheid dan ook gewoon door elkaar gebruiken. Angst kan getriggerd worden door substantieve stimuli zoals bezorgde uitspraken van politieke leiders of meer oppervlakkige stimuli zoals bijvoorbeeld gewelddadige beelden in een campagnefilmje (Brader & Marcus, 2013). Angst kan zo bijvoorbeeld ook getriggerd worden door een nieuwe of onzekere situatie omdat de situatie als gevaarlijk kan worden gepercipieerd.

Bij zelfrapportering komen gevoelens van boosheid en angst vaak tegelijkertijd voor (Brader & Marcus, 2013). Angst en boosheid worden immers vaak samen getriggerd door allerlei sociale en politieke bedreigingen, zoals bijvoorbeeld ten gevolge van terroristische aanvallen (Vasilopoulos et al., 2019). Boosheid zou in het bijzonder getriggerd worden door externe oorzaken wanneer men bijvoorbeeld iemand de schuld kan geven (Lazarus, 1991; Smith & Ellsworth, 1985). Verder kan boosheid ook getriggerd worden wanneer iemand bekend is met de bedreiging of door de perceptie dat men controle heeft over de situatie en deze beheerst, alsook de perceptie dat de situatie oneerlijk of onverdiend is (Brader & Marcus,

2013; Marcus, 2002). Hoewel angst en boosheid verwante emoties zijn, worden ze in de literatuur echter vaak apart behandeld omdat ze zeer verschillende politieke gevolgen met zich meebrengen (Garry, 2014). De gevolgen van boosheid komen zelfs meer overeen met die van enthousiasme dan met die van angst omdat boosheid net als enthousiasme een 'approach' emotie is.

Boosheid kent verschillende gradaties. De verschillende niveaus van boosheid kunnen gerangschikt worden van kalm tot afkeer. Bitterheid valt hier dan tussen en kan gezien worden als een vorm van boosheid. Ook angst kent verschillende gradaties. Angst kan variëren van kalm tot bang (angstig).

Angst is een defensieve emotie waardoor een individu zich uit vrees voor gevaar wil terugtrekken uit een bepaalde als bedreigend gepercipieerde situatie (Brader & Marcus, 2013). Angst komt voort uit het surveillancesysteem dat de omgeving voortdurend scant naar potentiële gevaren en het gedrag daaraan aanpast (Marcus et al., 2000). Boosheid daarentegen, is een emotie die zich kenmerkt door schuld of ongewenst gedrag steeds aan anderen toe te schrijven (Brader & Marcus, 2013). Boosheid wordt net zoals enthousiasme teweeggebracht door het dispositiesysteem (MacKuen et al., 2010). Afkeer komt ook vaak samen voor met boosheid bij zelfrapportering van emoties. Afkeer komt echter voort uit andere, oude neurale en psychologische processen die uitgegroeid zijn tot het vermijden en verwijderen van verontreiniging of besmetting. Afkeer motiveert individuen om weg te blijven van schadelijke of onzuivere stimuli (Brader & Marcus, 2013). Deze emotie verdeelt groepen, leidt tot uitsluiting, stigmatisering, marginalisatie en vaak tot geweld (Jenkins, 2018).

Angst zorgt voor een afname in de afhankelijkheid van gewoontes en routines (Garry, 2014; Marcus et al., 2000). Angst bevordert het rationele denken, het vergaren van informatie en weloverwogen oordelen (Brader & Marcus, 2013). Angst is dan wel een negatieve emotie, maar ze bevordert de kwaliteit van de democratie in die zin dat het burgers de mogelijkheid biedt om rekening te houden met tegengestelde standpunten (Garry, 2014). Valentino et al. (2008) onderzochten in dat verband of een bezorgde burger een goede burger is en constateerden dat het vooral boze burgers zijn die zich tijdens besluitvorming vastklampen aan eerdere overtuigingen en meer weigerachtig staan tegenover nieuwe overwegingen of andere standpunten in tegenstelling tot angstige burgers (Valentino et al., 2008). Boosheid wordt dus eerder in verband gebracht met langdurige politieke trouw (MacKuen et al., 2010). Boosheid is volgens Valentino et al. (2008) niet productief voor deliberatie. Angst daarentegen motiveert individuen om zich beter (politiek) te informeren en meer open en deliberatief te handelen bij besluitvorming (Groenendyk, 2011). Een angstig individu zou bijvoorbeeld ontvankelijker zijn om compromissen te sluiten dan een boos individu (MacKuen et al.,

2010). Zo stimuleert angst het zoeken naar informatie alsook het leerproces waardoor de persoon in kwestie meer relevante feitelijke kennis opdoet (Marcus et al., 2000; Valentino et al., 2008). Angst wordt bovendien ook geassocieerd met 'issue voting' (bijvoorbeeld stemmen op basis van belangrijke bepalingen in een EU-verdrag), terwijl boosheid in verband kan worden gebracht met 'second order voting' (bijvoorbeeld stemmen op basis van overheidsevaluatie) (Garry, 2014). Angstige kiezers besteden meer aandacht aan politiek en hangen minder af van identificatie met een partij en ideologie en hechten meer aandacht aan de karakteristieken van de kandidaten en beleidsvoorkeuren wanneer ze kiezen voor wie ze stemmen (Groenendyk, 2011; Marcus et al., 2000).

Druckman en McDermott (2008) brengen woede in verband met steun voor risicovol beleid en dus risicogedrag omdat woede een bepaalde mate van zekerheid impliceert en optimistisch is over de toekomst. Angst bevordert risicomijdend gedrag door een pessimistisch oordeel over de toekomst en een grote mate van onzekerheid (Brader & Marcus, 2013; Druckman & McDermott, 2008).

Petersen (2010) stelt dat boosheid en angst in van elkaar verschillende politieke domeinen spelen omdat angst aanleiding geeft tot het overwegen van kwesties, terwijl woede eerder een morele emotie is waarbij een individu de schuld wil toeschrijven aan actoren die verantwoordelijk zijn voor negatieve gebeurtenissen.

Een vrij recente theorie, de 'Terror Management Theory' (TMT) van Greenberg, Solomon en Pyszczynski (1997) verdient het ook om hier besproken te worden. Deze theorie biedt namelijk een interessante kijk op zeer intense vormen van angst, zoals doodsangst. TMT bouwt grotendeels voort op de inzichten van Becker (1973) over de rol van zelfbeeld en cultuur in een bedreigend universum. Volgens Greenberg, Solomon en Pyszczynski (1997) hebben mensen, net als dieren, een biologisch veroorzaakt instinctief verlangen om te leven (zelfbehoud). In tegenstelling tot andere levende wezens, is de mens zich echter ook bewust van zijn eigen sterfelijkheid (Greenberg et al., 1997). Dit kan gestalte geven aan een potentieel verlammende angst, de doodsangst (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt & Schimel, 2004). Daarom ontwikkelen mensen afweermechanismen (proximale en distale defensiemechanismen) om met deze doodsangst om te kunnen gaan. Mensen investeren dan bijvoorbeeld in een cultureel wereldbeeld dat ons een standaard geeft van wat waardevol is binnen een bepaalde cultuur en dat betekenis en orde schept in het onzekere universum waarbinnen we leven (Greenberg et al., 1997). Een culturele wereldvisie fungeert dan als buffer die de angst voor de dood reduceert. Een ander coping mechanisme is zelfwaarde. Door te voldoen aan de eisen die de cultuur stelt, kunnen mensen zich verzekeren van letterlijke of figuurlijke onsterfelijkheid (Pyszczynski et al., 2004). De culturele wereldvisie en zelfwaardering maken

deel uit van de 'Dual Component Cultural Anxiety Buffer', de buffer die de functie vervult van defensiemechanisme tegen doodsangst (Solomon, Greenberg & Pyszczynski, 1991).

TMT heeft ook enkele belangrijke politieke implicaties met betrekking tot angst (Pyszczynski, Solomon & Greenberg, 2003). Intense angst zorgt voor vernauwing van de informatiestroom ('cognitive narrowing'). Wanneer we geconfronteerd worden met doodsangsten, worden we alert en gaan we risico's vermijden. We vallen terug op eerdere ideologische posities en hechten veel belang aan groepsnormen. Doodsangst zou zorgen voor een conservatieve reflex. Bovendien zou de herinnering aan onze sterfelijkheid, onze steun doen toenemen voor sterke charismatische leiders. (Pyszczynski et al., 2003). Deze bevindingen komen tot op zekere hoogte overeen met de AIT van Marcus, die stelt dat ongerustheid/angst het surveillancesysteem activeert. Anderzijds staat TMT in schril contrast met AIT in die zin dat angst volgens AIT net wel helpt om de aandacht te verleggen, te leren en open te staan voor andere inzichten, terwijl TMT stelt dat extreme vormen van angst de mensen doet teruggrijpen naar eerdere ideologische (conservatieve) posities en bestaande groepsnormen. Toch hoeven deze theorieën elkaar niet noodzakelijk tegen te spreken omdat TMT over doodsangst gaat, daar waar AIT geen rekening houdt met de verschillende gradaties van angst.

Vaak wordt er geponeerd dat negatieve emoties steun genereren voor extreemrechtse politiek (Vasilopoulos et al., 2019). Rico, Guinjoan & Anduiza (2017) beweren dat boze kiezers ook eerder stemmen voor populistische anti-establishment partijen, omdat ze de politieke status quo willen bestraffen. Veel journalisten en geleerden denken dat vooral angstige mensen stemmen voor extreemrechtse partijen. Die publieke angsten worden dan getriggerd door (gepercipieerde) bedreigingen van immigratie, terrorisme en economische onzekerheid. Extreemrechtse partijen zouden deze bedreigingen strategisch gebruiken door angst te zaaien. Vasilopoulos et al. (2019) tonen in hun studie echter aan dat boosheid en niet angst, de emotie was die de kiezer overtuigde om op het extreemrechtse FN te stemmen tijdens de Franse regionale verkiezingen in december 2015 volgend op de terroristische aanslagen van 13 november 2015. Angst verzwakt net de invloed van de dispositionele overtuigingen die stemmen voor extreemrechts aanmoedigen (Vasilopoulos et al., 2019).

Negatieve emoties ten opzichte van de politiek laten ook toe een onderscheid te maken tussen traditionele partijen en meer extreme partijen. Uit een recente nota naar de hand van Goovaerts, Kern, Mariën, van Dijk, van Haute en Deschouwer (2019) over de drijfveren van de kiezer naar aanleiding van de jongste verkiezingen in België, blijkt dat het electoraat van het extreemlinkse PTB in Wallonië en dat van het extreemrechtse VB in Vlaanderen, veel gelijkenissen vertonen op gebied van een aantal, voor deze eindverhandeling, relevante dimensies. 'Les extrêmes se touchent'. Negatieve emoties ten opzichte van de politiek laten

toe een onderscheid te maken tussen traditionele partijen en VB of PTB. De VB-kiezer stemt rechts, is ontevreden met de democratie en is minder hoogopgeleid in vergelijking met de kiezers van alle andere partijen. De PTB-kiezer stemt links, is eveneens ontevreden met de democratie (in vergelijking met MR en PS) en is relatief jong (tussen de 18 en 34 jaar) (Goovaerts et al., 2019).

De studie toont ook aan dat het vertrouwen in de politiek is gedaald in België in vergelijking met 2014 en 2009. Vertrouwen heeft een sterke invloed op stemgedrag (Goovaerts et al., 2019). In 2019 was het Vlaams Belang de populairste partij onder de kiezers met een lage mate van vertrouwen in de politiek. In Wallonië stemden de kiezers met weinig vertrouwen in de politiek vooral op het extreemlinkse PTB. Opvallend is ook dat het Vlaams Belang de minst geïnteresseerde kiezers aantrekt. Vlaams Belang-kiezers blijken ook het minst tevreden te zijn met de democratie en ervaren meer negatieve gevoelens ten aanzien van de politiek (6,6 op een schaal van 0 tot 10). Ook het omgekeerde is waar: de VB-kiezer scoort het laagst qua positieve emoties ten aanzien van de politiek (2,9 op 10). Net als alle Vlaamse oppositiepartijen is ook het VB ontevreden met het beleid van de Vlaamse regering. Op een schaal van 0 tot 10, geeft de gemiddelde VB-kiezer een score van 4,2. Dit is zoals eerder vermeld eveneens een belangrijke indicator van SWD. Aan de andere kant van de taalgrens vertoont de PTB-kiezer ook een lage mate van vertrouwen in de politiek, weinig interesse voor de politiek, een lage mate van tevredenheid over de democratie en het beleid van de Waalse regering. De PTB-kiezer vertoont ook de hoogste score van negatieve emoties ten aanzien van de politiek (7 op 10) en de laagste score van positieve emoties ten aanzien van de politiek (1,8 op 10) (Goovaerts et al., 2019).

Emotie en (politieke) gevolgen

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat emoties politieke gevolgen teweeg kunnen brengen. Emoties zetten aan tot het ondernemen van actie, zowel privaat (politiek engagement en politieke participatie) als publiek, bijvoorbeeld onder de vorm van protest of politiek activisme (Marcus et al., 2000). Emoties bepalen ook politieke attitudes. Zo zouden angstige burgers bijvoorbeeld meer openstaan voor het sluiten van compromissen dan boze burgers, boze burgers eerder stemmen voor extreme partijen, etc. Emoties hebben zelfs betrekking op beslissingen inzake moraliteit (Haidt & Joseph, 2007). Ook informatieverwerking en besluitvorming worden aangestuurd door emoties. Bovenstaande bevindingen rond boosheid en angst bevestigen dat besluitvorming op twee verschillende manieren kan gebeuren, zoals in het duale procesmodel. De eerste wordt getriggerd door boosheid en klemt zich vast aan eerdere overtuigingen en is in die zin niet geïnteresseerd in nieuwe of tegenstrijdige informatie. De tweede manier van besluitvorming wordt ingegeven door angst, staat wel open voor nieuwe informatie en gaat veel deliberatiever te werk. Ook AIT stelt dat angst burgers

aanzet om meer relevante informatie te vergaren, terwijl boze of enthousiaste burgers automatisch meer zullen vertrouwen op eerdere overtuigingen (Marcus et al., 2000). Volgens TMT gaat dit echter niet op voor extreme vormen van angst, zoals doodsangst. We zouden dan immers terugvallen op eerdere ideologische posities en veel belang hechten aan groepsnormen. Doodsangst zorgt voor een conservatieve reflex. Wanneer we herinnerd worden aan onze eigen sterfelijkheid, blijken we bovendien een grotere behoefte te hebben aan sterke, charismatische leiders die traditionele, autoritaire standpunten uitdragen (Pyszczynski et al., 2003).

2.3 Hypotheses

De exploratieve onderzoeksvraag van deze eindverhandeling is: "In welke mate beïnvloedt politieke emotie ten aanzien van de Belgische politiek de tevredenheid van de kiezer inzake de werking van de democratie in België?". We trachten deze onderzoeksvraag te beantwoorden aan de hand van een descriptieve analyse en een verklarende analyse op de data van een grootschalige Belgische survey van 2019.

Uit bovenstaande bevindingen uit de relevante literatuur rond emotie en SWD concluderen we dat burgers met positieve emoties geloven in de maakbaarheid van de realiteit. Ze vertonen een hoge mate van politieke interesse en zijn optimistisch over de toekomst. Enthousiasme kan mensen aanzetten om meer politiek te participeren. Een hoge mate van politieke participatie verhoogt de SWD.

Positieve evaluaties van overheidsprestaties en politieke instellingen gaan gepaard met een hogere mate van SWD. Emoties bepalen mee onze (politieke) oordelen en dus ook de evaluaties die mensen maken van die overheidsprestaties en instellingen die de mate van SWD kunnen beïnvloeden.

In deze masterproef verwachten we dan ook dat burgers die positieve gevoelens ervaren ten aanzien van de politiek tevreden zullen zijn met de werking van de democratie. Uit het bovenstaande volgt een eerste directionele hypothese.

Hypothese 1: *Individuen die positieve gevoelens ten aanzien van de politiek ervaren, zullen eerder tevreden zijn met de werking van de democratie in België.*

Angst, ongerustheid en boosheid worden vaak getriggerd door sociale bedreigingen (terroristische aanval, economische crisis, coronacrisis, ...). Wanneer burgers oordelen dat de overheid niet voldoende haar best doet om de burgers voor deze bedreigingen te beschermen, zullen ze de overheidsprestaties en de bijhorende instellingen negatief evalueren. Deze negatieve evaluaties, aangedreven door negatieve emoties, zullen leiden tot een lage mate van SWD.

Negatieve emoties, vooral boosheid en niet zozeer angst, zetten burgers bovendien aan om extreemrechts (of extreemlinks) te stemmen en om op populistische partijen te stemmen om bijvoorbeeld de politieke status quo te bestraffen (Vasilopoulos et al., 2019; Rico et al., 2017). Boze burgers laten zich in hun stemkeuze immers meer leiden door een (negatieve) overheidsevaluatie ('second order voting'). Overheidsprestaties vormen zoals hoger aangegeven een belangrijke indicator van SWD. Een negatieve overheidsevaluatie zou dan kunnen

leiden tot een lagere mate van SWD. Het electoraat van extreemrechts (en extreemlinks) ervaart het meeste negatieve gevoelens ten aanzien van de politiek en deze kiezers zijn verder ook ontevreden met de democratie (Goovaerts et al., 2019).

Angst motiveert burgers dan weer om zich beter (politiek) te informeren, althans volgens AIT, en zich meer open te stellen. Angstige mensen zullen meer in contact komen met verschillende standpunten rond democratie doordat ze zich beter informeren. Door deze toename aan informatie en kennis over de democratie, kan er een discrepantie ontstaan tussen de idealen die een individu koppelt aan de democratie en de tekortkomingen van de democratie. Hierdoor is het mogelijk dat angstige burgers bijvoorbeeld minder tevreden zijn over de werking van de democratie.

Uit het bovenstaande volgt een tweede directionele hypothese.

Hypothese 2: *Individen die negatieve gevoelens ten aanzien van de politiek ervaren, zullen eerder een lage mate van tevredenheid over de werking van de democratie in België vertonen.*

Uit deze twee directionele hypothesen volgt ook een relatieve hypothese.

Hypothese 3: *Individen die positieve gevoelens ten aanzien van de politiek ervaren, zijn significant meer tevreden met de werking van de democratie in België dan individuen die meer negatieve gevoelens ervaren.*

3. ONDERZOEKSDESIGN EN -METHODE

België is omwille van haar centrifugale democratie een interessante case voor dit onderzoek. De Belgische samenleving kenmerkt zich immers door een diepe (historische) verdeeldheid tussen Vlamingen en Walen volgens taal, cultuur, religie, economie, politiek, ideologie, ... België kan volgens Arend Lijphart dan ook net als Zwitserland en de EU gezien worden als typevoorbeeld van een consensusdemocratie. Ons land kent al jaren moeilijke regeringsonderhandelingen. Zelfs onder grote druk van de coronacrisis slagen onze politici er tot nu toe niet in om een duurzame noodregering op de been te brengen teneinde corona het hoofd te bieden. Bovendien behalen de anti-establishment partijen de afgelopen jaren steeds grotere electorale successen ten koste van de meer traditionele Belgische politieke partijen (Goovaerts et al., 2019). Het Belgische politieke landschap is verdeeld volgens de twee landsdelen. Vlamingen stemmen bijvoorbeeld eerder rechts en Walen stemmen eerder links, ... Volgens sommige politici is België dan ook een land van twee democratieën.

België is anderzijds ook als het ware een labo voor democratie dat heel wat investeert in democratische innovatie, onder meer in deliberatieve 'mini-publics' zoals de G1000, maar ook burgertoppen, burgerkabinetten, burgerbegrotingen, burgerbudgetten, buurtbudgetten, participatiebudgetten, participatieve apps, het burgerassemblee Agora in Brussel en het 'Ostbelgien Model' in de Duitstalige gemeenschap.

Hoewel België volgens Freedom House (2020) als 'free' bestempeld wordt, kampt België volgens The Economist Intelligence Unit (2020) wel degelijk met democratische regressie. In 2006 behaalde België nog een score van 8,15. In 2019 zakte België tot een score van 7,64. België werd tot 2013 bestempeld als een 'full democracy'. Sindsdien wordt België gezien als een 'flawed democracy'. In het 'Democracy Index 2019'-rapport van The Economist Intelligence Unit staat België op plaats 33 van de 167 gerangschikte landen.

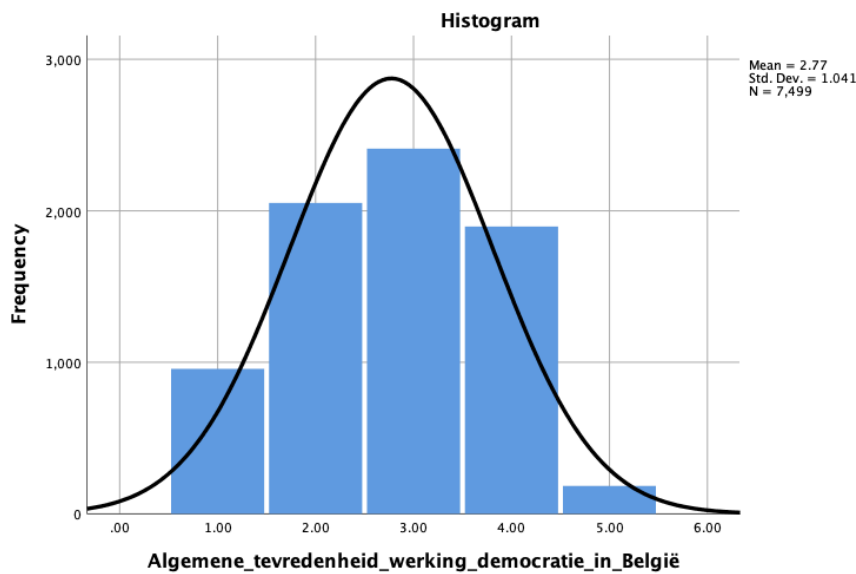
De data voor deze masterproef zijn aangereikt door prof. dr. Didier Caluwaerts (promotor). Ze maken deel uit van een grote longitudinale survey van 2019 in België. In deze scriptie kiezen we bewust voor de data met betrekking tot de eerste 'wave' (vóór de laatste verkiezingen) om de invloed van de meest recente verkiezingen op de antwoorden van de respondenten ('wave 2') te beperken. We hanteren een kwantitatieve methode. Op deze data zal via SPSS een descriptieve en een stapsgewijze verklarende analyse toegepast worden. Voor eerst worden daarvoor drie variabelen geconstrueerd. Positieve emoties en negatieve emoties vormen de onafhankelijke variabelen (verklarende variabelen of 'predictors'). SWD vormt de afhankelijke variabele.

Gegeven de verdelingen van de continue variabelen, zullen we de hypothesen toetsen door middel van lineaire regressieanalyse en dummy-regressie (voor enkele categorische controlevariabelen). Zo zal de samenhang tussen emoties (en de groepen van emoties) en SWD, kunnen worden nagegaan. Het voordeel van deze techniek is dat er zo meer extra informatie met betrekking tot het meetniveau wordt opgenomen. Lineaire regressie laat toe om de omvang van het effect van positieve en negatieve emoties op SWD in te schatten. Dit is tevens een spaarzame methode. Zo kunnen de directionele en relatieve hypothesen fijnmazig worden getoetst.

3.1 Afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele 'algemene tevredenheid met de manier waarop de democratie werkt in België' komt voort uit de vraag: "In het algemeen, bent u eerder tevreden of eerder ontevreden over de manier waarop de democratie in België werkt?". De respondenten kunnen kiezen uit 5 items met "1) Heel tevreden, 2) Eerder tevreden, 3) Noch tevreden, noch ontevreden, 4) Eerder ontevreden of 5) Heel ontevreden". De items werden omgekeerd geschaald om ervoor te zorgen dat, net als bij de onafhankelijke variabele (zie infra), een hoger cijfer gepaard gaat met een hogere mate van 'algemene tevredenheid met de manier waarop de democratie werkt in België'.

De gemiddelde algemene tevredenheid van de respondenten inzake de werking van de democratie in België is 2,77 op 5 (tabel 1 en figuur 1) met een standaardafwijking van 1,04. De mediane score is 3 ('noch tevreden, noch ontevreden'). De laagste score was 1 en de hoogste score 5. Een score van 1 wijst op een respondent die helemaal niet tevreden is en een score van 5 wijst op een respondent die in het algemeen zeer tevreden is met de werking van de Belgische democratie. De afhankelijke variabele telt 118 'system missing values' (tabel 1).

Figuur 1: Histogram SWD

SWD		
N	Valid	7499
	Missing	118
Mean		2,7730
Median		3,0000
Std. Deviation		1,04102
Variance		1,084
Minimum		1,00
Maximum		5,00

Tabel 1: Statistieken SWD

Uit tabel 2 blijkt inderdaad dat het derde item 'noch tevreden, noch ontevreden' met 31,6 % van de respondenten het best vertegenwoordigd is. Verder geeft 12,6 procent van de respondenten aan 'heel ontevreden' te zijn; 26,9 % 'eerder ontevreden'; 24,9 % 'eerder tevreden' en slechts 2,4 % 'heel tevreden' (tabel 2). Omwille van het grote aantal respondenten die aangeven 'noch tevreden, noch ontevreden' te zijn, kan eveneens een multinomiale (logistische) regressie aangewezen zijn. Er zouden dan bijvoorbeeld 3 items gebruikt kunnen worden, van 'ontevreden' (som van 'heel ontevreden' en 'eerder ontevreden'), 'noch tevreden, noch ontevreden' (blijft ongewijzigd) tot 'tevreden' (som van 'eerder tevreden' en 'heel tevreden').

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel ontevreden	957	12,6	12,8
	Eerder ontevreden	2052	26,9	40,1
	Noch tevreden, noch ontevreden	2410	31,6	72,3
	Eerder tevreden	1896	24,9	97,5
	Heel tevreden	184	2,4	100,0
	Total	7499	98,5	
Missing	System	118	1,5	
Total		7617	100,0	

Tabel 2: Frequentietabel SWD

3.2 Onafhankelijke variabele

De onafhankelijke variabele in deze eindverhandeling 'emoties ten aanzien van de politiek in het algemeen' wordt gemeten aan de hand van de vraag: "Als u denkt aan de Belgische politiek in het algemeen, in welke mate ervaart u dan elk van de onderstaande emoties? 1) Boosheid, 2) Bitterheid, 3) Ongerustheid, 4) Angst, 5) Hoop, 6) Opluchting, 7) Blijdschap en 8) Tevredenheid". De respondenten moeten voor al deze items een score aanduiden van 0 tot 10 met 0 = "helemaal niet" en 10 = "in sterke mate".

Om na te gaan of we ook effectief kunnen spreken van een groep positieve en een groep negatieve emoties in plaats van acht afzonderlijke emoties én om te kunnen nagaan of de verschillende emoties op elkaar inspelen, voeren we een principale componentenanalyse uit. Hieruit blijkt dat de acht verschillende emoties uiteenvallen in twee componenten (tabel 3). De componenten vertonen bovendien hoge factorladingen. Tevredenheid, opluchting, blijdschap en hoop vormen voortaan een dimensie van positieve emoties. Angst, ongerustheid, bitterheid en boosheid vormen dan de dimensie van negatieve emoties. Deze twee factoren (positieve en negatieve emoties) verklaren 75,5 % van de variantie in emoties en zijn bijgevolg zeer sterke factoren (tabel 3). Naar betrouwbaarheid toe, zijn de positieve emoties (Cronbach's Alpha=,920 voor 4 items) consistentere dan de negatieve emoties (Cronbach's Alpha=,851 voor 4 items) (tabel 3).

Componentenmatrix: Principale Componentenanalyse emoties		
Emoties	Component	
	1	2
Tevredenheid	,837	,363
Blijdschap	,794	,463
Opluchting	,778	,474
Hoop	,754	,402
Angst	-,400	,722
Ongerustheid	-,561	,632
Bitterheid	-,536	,623
Boosheid	-,596	,612
R2	75,478	
Cronbach's Alpha positieve emoties (4 Items)		Cronbach's Alpha negatieve emoties (4 Items)
,920		,851

Tabel 3: PCA emoties

Zowel voor de positieve emoties als voor de negatieve emoties, kan er geen hogere interne consistentie (betrouwbaarheid) gegarandeerd worden voor deze variabelen door een stelling (specifieke emotie) weg te laten. Omwille van deze hoge constructvaliditeit kunnen we stellen, in de masterproef redelijk goed te meten wat we willen meten, namelijk positieve en negatieve emoties. Uit de tabellen 'Item Statistics' kan onder meer worden afgeleid dat bijvoorbeeld opluchting slechts een gemiddelde score van 2,94 geniet, terwijl boosheid een gemiddelde score van 5,95 krijgt (tabel 4). Opvallend zijn de relatief lage scores voor alle positieve emoties en de relatief hoge scores voor de negatieve emoties. Dit toont aan dat de respondenten gemiddeld genomen slechts in geringe mate positieve emoties ervaren wanneer ze aan de Belgische politiek denken (opluchting = 2,94; blijdschap = 2,84; tevredenheid = 3,44 en hoop = 3,84). Ze ervaren gemiddeld een hogere mate aan negatieve emoties (boosheid = 5,95; bitterheid = 5,60; ongerustheid = 6,42 en angst = 5,12). Dit hoeft niet te verbazen aangezien de democratie te kampen heeft met een legitimiteitscrisis en een crisis inzake efficiëntie (Van Reybrouck, 2016).

Item Statistics				Item Statistics			
Emotie	Mean	Std. Deviation	N	Emotie	Mean	Std. Deviation	N
Opluchting	2,94	2,390	7463	Boosheid	5,95	2,693	7467
Blijdschap	2,84	2,417	7463	Bitterheid	5,60	2,724	7467
Tevredenheid	3,44	2,450	7463	Ongerustheid	6,42	2,501	7467
Hoop	3,84	2,463	7463	Angst	5,12	2,817	7467

Tabel 4: Statistieken positieve en negatieve emoties

Ook uit onderstaande tabel wordt nogmaals duidelijk dat positieve emoties lagere gemiddelde en mediane scores hebben dan de negatieve emoties (tabel 5). De mediaan is interessant omdat deze minder gevoelig is voor extreme waarden dan het gemiddelde. Zo genieten bijvoorbeeld opluchting en blijdschap slechts een mediane score van 3, terwijl ongerustheid een mediane score van 7 heeft. Alle emoties kenden een laagste score van 0 en een hoogste score van 10. Zo wijst bijvoorbeeld een score van 0 op de emotie 'boosheid', op een respondent die aangeeft zich helemaal niet boos te voelen wanneer hij of zij denkt aan de Belgische politiek. Een score van 10 wijst dan weer op een heel boze respondent. Bovendien hebben niet alle respondenten alle vragen ingevuld. Dat blijkt uit de 'system missing values'. Zoals uit onderstaande tabel blijkt, variëren deze waarden tussen 143 en 150 (tabel 5).

Statistieken emoties								
N	Boosheid	Bitterheid	Ongewustheid	Angst	Hoop	Opluchting	Blijdschap	Tevredenheid
Valid	7471	7467	7473	7474	7469	7471	7467	7470
Missing	146	150	144	143	148	146	150	147
Mean	5,95	5,60	6,42	5,12	3,84	2,94	2,84	3,44
Median	6,00	6,00	7,00	5,00	4,00	3,00	3,00	4,00
Std. Deviation	2,693	2,724	2,501	2,816	2,562	2,391	2,417	2,449
Variance	7,250	7,418	6,256	7,932	6,564	5,716	5,842	5,996
Minimum	0	0	0	0	0	0	0	0
Maximum	10	10	10	10	10	10	10	10

Tabel 5: Statistieken emoties

Voor het verdere verloop van de masterproef zal de positieve emotie tevredenheid worden weggelaten omdat 'tevredenheid ten aanzien van de Belgische politiek in het algemeen' bijna hetzelfde meet als de afhankelijke variabele, namelijk 'tevredenheid met de werking van de democratie in België' (SWD). Dit wordt gedaan om auto-correlatie tegen te gaan. In de analyse zal de nieuwe variabele 'positieve emoties' (zie bijlage 4) dan ook enkel bestaan uit hoop, opluchting en blijdschap. Voor deze drie items geldt een Cronbach's Alpha van 0,889. De positieve emoties kunnen rekenen op een steekproefgrootte van 7464 respondenten. De resultaten mogen dus in redelijke mate gegeneraliseerd worden naar soortgelijke situaties in de bredere populatie. De gemiddelde score voor de positieve emoties is 3,21 (met een standaardafwijking van 2,223). Dit betekent dat de respondenten gemiddeld genomen weinig positieve emoties ervaren ten aanzien van de Belgische politiek.

De respondenten ervaren duidelijk meer negatieve emoties (gemiddelde score=5,77 met een standaardafwijking van 2,233). De nieuwe variabele 'negatieve emoties' (zie bijlage 5) behoudt wel de vier negatieve emoties: boosheid, bitterheid, ongerustheid en angst. Deze variabele kan rekenen op 7467 respondenten. Dit wijst op een redelijke externe betrouwbaarheid (generaliseerbaarheid) van de resultaten voor de hele populatie in soortgelijke contexten.

3.3 Controlevariabelen

Om de analysemodellen niet te gesatureerd te maken, gaan we in deze masterproef spaarzaam om met het aantal controlevariabelen. We gebruiken leeftijd, geslacht en opleidingsniveau als demografische controlevariabelen. Leeftijd is een continue variabele en kan met een zo worden benut. Gender was aanvankelijk een trichotome variabele (man, vrouw of andere). Daarom werd deze controlevariabele opnieuw gecodeerd naar een dichotome variabele, waarbij 'vrouw' 1 wordt en alle andere waarden wijzen op een individu dat zich identificeert met 'man' of 'andere' (geen man of geen vrouw). 'Man' wordt dan de statistische referentiecategorie waartegen 'vrouw' en 'X' ('andere') worden afgemeten. We laten vervolgens 'X' weg omdat slechts 11 respondenten zich identificeren met 'X', wat tot vertekende resultaten zou leiden. Opleidingsniveau werd initieel als volgt gecodeerd: 1='geen of lager onderwijs'; 2='middelbaar onderwijs, niet volledig afgewerkt lager ASO, BSO of TSO'; 3='middelbaar onderwijs, volledig afgewerkt (ASO, BSO of TSO)'; 4='hoger niet-universitair onderwijs' en 5='universitair onderwijs'. In de masterproef hercoderen we deze controlevariabele naar 1='laaggeschoold (geen of lager onderwijs)'; 2='middengespoold (middelbaar onderwijs, niet volledig afgewerkt lager ASO, BSO of TSO & middelbaar onderwijs, volledig afgewerkt (ASO, BSO of TSO))' en 3='hooggeschoold (hoger niet-universitair onderwijs en universitair onderwijs)'. Hooggeschoold wordt vervolgens de referentiecategorie.

Links/rechts-zelfplaatsing, politieke interesse en politiek vertrouwen vormen de andere controlevariabelen. Links/rechts-zelfplaatsing is al een continue variabele van 0 tot 10, waarbij 0 wijst op links en 10 wijst op rechts. Een respondent die een score van 5 aanduidt, plaatst zichzelf dan in het politieke centrum. Ook politieke interesse is reeds een continue variabele van 0 tot 10, waarbij de score 0 wijst op een respondent met helemaal geen politieke belangstelling en 10 verwijst naar een respondent die heel veel politieke belangstelling toont. Politiek vertrouwen is eveneens reeds een continue variabele. De respondenten dienen op een schaal van 0 tot 10 (met 0 helemaal geen vertrouwen tot 10 volledig vertrouwen) voor vier instellingen aan te duiden hoeveel vertrouwen ze persoonlijk hebben in respectievelijk de politieke partijen, het federale parlement, politici en de Europese Unie. Deze vier afzonderlijke variabelen voegen we samen tot één variabele politiek vertrouwen.

We voeren daarvoor een principale componentenanalyse en een betrouwbaarheidsanalyse uit (zie bijlagen 1 en 2). Uit de principale componentenanalyse blijkt dat politiek vertrouwen uit één component met hoge factorladingen bestaat. De vier factoren verklaren samen 83,5% van de variantie in politiek vertrouwen. We mogen dan ook stellen dat het zeer sterke factoren zijn. Voor vier items kan politiek vertrouwen rekenen op een Cronbach's Alpha van ,933 (zie bijlage 1). Door het item 'vertrouwen in de Europese Unie' weg te laten, kan de

nieuwe variabele rekenen op een hogere interne betrouwbaarheid van ,937 (zie bijlage 1). We laten dit item dan ook weg en gaan verder met de overige drie items. De nieuwe variabele vertoont een hoge interne consistentie van ,937. De gemiddelde score op politiek vertrouwen is 3,62 met een standaardafwijking van 2,297 (zie bijlagen 3 en 6). Gemiddeld genomen vertonen de respondenten maar weinig vertrouwen in de politiek. De mediaan, die minder gevoelig is voor uitschieters bedraagt 4. Dit wijst nog steeds op een vrij lage mate van politiek vertrouwen. 968 van de 7470 respondenten (12,4%) duiden een score van 0 aan. Zij geven aan totaal geen politiek vertrouwen te hebben. Slechts 0,4 % van de respondenten vertrouwen de politiek volledig. Dit blijkt uit hun score van 10.

4. EMPIRISCHE ANALYSE

De empirische analyse behelst een descriptieve analyse en een verklarende (stapsgewijze) analyse.

4.1 Descriptieve analyse

Voor we een omvattend verklarend model rapporteren, zullen we eerst via bivariate correlaties nagaan hoe emoties en SWD samenhangen. Op basis van tabel 6 kunnen we iets zeggen over de richting en de sterkte van de samenhang tussen de variabelen. De steekproef is immers voldoende groot (> 30). De samenhang tussen deze bivariate variabelen is telkens significant ($p = ,000$). De p -waardes zijn kleiner dan $,001$. Dit wil zeggen dat de kans dat deze correlaties op toeval berusten, kleiner is dan $0,1\%$. Er is een behoorlijk sterk negatief verband ($-,383$) tussen negatieve emoties en SWD. Wanneer een burger meer negatieve emoties ervaart, zal deze minder tevreden zijn met de werking van de democratie. Negatieve emoties zorgen dus voor minder tevredenheid inzake de werking van de democratie. Als we kijken naar de positieve emoties, zien we dat het verband iets sterker is voor positieve emoties dan voor negatieve emoties. Positieve emoties hangen namelijk zéér sterk positief samen met SWD ($,512$). Dit betekent dat hoe intenser iemand positieve emoties ervaart, des te tevredener hij of zij zal zijn met de democratische werking. Uit deze descriptieve analyse besluiten we dat emoties ten aanzien van de Belgische politiek zeer belangrijk zijn voor de tevredenheid met de democratische werking in België. Als we een hoge mate van tevredenheid met de werking van de democratie willen nastreven, moeten we vermijden dat burgers veel intense negatieve emoties ervaren. Positieve emoties zijn dan weer wel bevorderlijk voor een gezonde democratie, waarin de burgers tevreden zijn over de democratie.

Descriptieve analyse: bivariate correlaties				
** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).		SWD	Negatieve emoties	Positieve emoties
SWD	Pearson Correlation	1	$-,383^{**}$	$,512^{**}$
	Sig. (2-tailed)		$,000$	$,000$
	N	7499	7467	7464
Negatieve emoties	Pearson Correlation	$-,383^{**}$	1	$-,155^{**}$
	Sig. (2-tailed)	$,000$		$,000$
	N	7467	7467	7461
Positieve emoties	Pearson Correlation	$,512^{**}$	$-,155^{**}$	1
	Sig. (2-tailed)	$,000$	$,000$	
	N	7464	7461	7464

Tabel 6: Bivariate correlatie

4.2 Verklarende analyse

In deze masterproef kiezen we voor lineaire regressie om de hypothesen na te gaan. Lineaire regressie is gebaseerd op een aantal assumpties, zoals lineariteit van de variabelen, homoscedasticiteit, gebrek aan 'outliers', geen 'clustering' van de data, de errortermen zijn normaal verdeeld en geen ontbrekende relevante onafhankelijke (verklarende) variabelen. De belangrijkste assumptie voor dit onderzoek is dat er geen 'outliers' mogen zijn. Bij onze analyse hebben we dan ook die cases die meer dan drie standaarddeviaties van het gemiddelde liggen, weggelaten.

Voor de overzichtelijkheid van de masterproef, worden in de analyse acht verschillende modellen weergegeven in drie grote tabellen. Elk model wordt nadien afzonderlijk besproken.

Tabel 7 geeft de geaggregeerde emoties weer aan de hand van de eerste vier modellen. Het eerste model geeft de samenhang weer tussen positieve emoties en SWD. Model 2 doet hetzelfde voor de negatieve emoties. Zo kan immers nagegaan worden wat de verklarende kracht is van elk van de verschillende factoren. In model 3 worden positieve en negatieve emoties tegenover elkaar gecontroleerd. Dit model toont aan wat het effect is van positieve emoties op SWD na controle voor negatieve emoties, en omgekeerd. Op die manier kan de gemeenschappelijke verklaarde variantie bekeken worden. In het vierde model controleren we voor de controlevariabelen om de robuustheid van de onafhankelijke variabelen na te gaan.

Tabel 8 bespreekt de geaggregeerde emoties uit model 4 (dus met controlevariabelen) per regio aan de hand van model 5, 6 en 7. Op die manier kan er gezocht worden naar gelijknissen en verschillen tussen de verschillende regio's: Vlaanderen, Wallonië en Brussel.

Tabel 9 rapporteert het achtste model. In modellen 1 tot en met 7 wordt er gewerkt met de geaggregeerde analyse van positieve en negatieve emoties. In model 8 worden de discrete emoties (afzonderlijk) besproken. Dit laat toe om te onderzoeken welke emoties sterker samenhangen met SWD en welke emoties een eerder zwakke samenhang vertonen. Ook hier wordt tevredenheid weggelaten.

	Model 1: positieve emoties		Model 2: negatieve emoties		Model 3: alle emoties		Model 4: controle	
	<i>B(SE)</i>	<i>Sign.</i>	<i>B(SE)</i>	<i>Sign.</i>	<i>B(SE)</i>	<i>Sign.</i>	<i>B(SE)</i>	<i>Sign.</i>
Constante	1,981 (,018)	,000	3,832 (,031)	,000	2,918 (,032)	,000	2,487 (,079)	,000
Positieve emoties	,246 (,005)	,000			,219 (,004)	,000	,100 (,006)	,000
Negatieve emoties			-,185 (,005)	,000	-,148 (,004)	,000	-,114 (,004)	,000
Leeftijd							-,003 (,001)	,000
Man							REF	
Vrouw							,000 (,000)	,111
Hoog- geschoold							REF	
Midden- geschoold							,001 (,000)	,000
Laag- geschoold							,001 (,001)	,047
Links/rechts							-,016 (,004)	,000
Politieke interesse							,004 (,004)	,262
Politiek vertrouwen							,171 (,006)	,000
<i>R2</i>	,277		,158		,369		,439	
<i>N</i>	7444		7448		7426		7417	

Tabel 7: Geaggregeerde analyse emoties - SWD

Model 1: positieve emoties

Model 1 bekijkt de samenhang tussen positieve emoties en SWD. De samenhang tussen beide blijkt significant ($p=,000$). Positieve emoties zijn significant gerelateerd aan SWD. Daarenboven blijkt dat het gaat om een zeer sterk positief effect (gestandaardiseerde Bèta-coëfficiënt= $,526$). Positieve emoties en SWD hangen dus heel sterk samen en de richting van het verband is positief. Dit wil zeggen dat hoe meer positieve emoties de respondenten ervaren ten aanzien van de Belgische politiek, hoe tevredener ze zijn over de werking van de democratie in België. De determinatiecoëfficiënt R Square is $,277$. Van de variantie van SWD kan met andere woorden 27,7 % verklaard worden door positieve emoties. Hieruit blijkt wederom dat het effect zeer sterk is. Positieve emoties zijn dus een heel sterke verklarende factor van de mate van tevredenheid over de democratie. 72,3 % van de verschillen kan echter niet verklaard worden door dit model. Daarom kijken we in model 2 ook naar de negatieve emoties.

Model 2: negatieve emoties

Model 2 draait een gelijkaardige analyse als deze in model 1, maar dan voor negatieve emoties. Negatieve emoties vertonen net zoals de positieve emoties een significant verband met SWD ($p=,000$). Het effect is nog steeds vrij sterk (Bèta= $-,397$), maar wel zwakker dan bij de positieve emoties (Bèta= $,526$). De richting van het verband is hier anderzijds wel negatief. Negatieve emoties hangen negatief samen met SWD. Hoe meer negatieve emoties mensen ervaren, hoe minder tevreden ze zullen zijn met de werking van de democratie in België. 15,8 % van de variantie in SWD wordt bepaald door de negatieve emoties, wat opnieuw bevestigt dat negatieve emoties een sterke rol spelen, maar wel een zwakkere dan positieve emoties (27,7%).

Model 3: alle emoties

Model 3 toont aan wat het effect is van positieve emoties op SWD na controle voor negatieve emoties, en omgekeerd. Er is immers een zekere overlap tussen positieve en negatieve emoties. De verbanden blijven ongewijzigd van richting: een positief verband voor de positieve emoties en een negatief verband voor de negatieve emoties. Ook in dit model is de sterkte van het verband tussen positieve emoties en SWD sterker dan het verband tussen negatieve emoties en SWD. R Square is $,369$. Dit wil zeggen dat 36,9 % van de variantie in SWD kan verklaard worden op basis van positieve en negatieve emoties. Het betreft een gemeenschappelijke verklaarde variantie want de verklaarde variantie is hier lager dan de som van R Square van de positieve emoties en R Square van de negatieve emoties (43,5%). Dit is normaal aangezien positieve en negatieve emoties in bepaalde mate met elkaar correleren.

Model 4: controle

In model 4 voegen we de controlevariabelen leeftijd, geslacht, links/rechts-plaatsing, opleidingsniveau, politieke interesse en politiek vertrouwen toe. Uit dit model blijkt dat een aantal controlevariabelen significant zijn. Leeftijd is bijvoorbeeld significant ($p=,000$). Het gaat hierbij om een zwak negatief verband ($B\grave{e}ta=-,041$). Dit betekent dat oudere mensen iets minder tevreden zijn over de werking van de democratie. De tevredenheid over de werking van de democratie neemt dus af naarmate de leeftijd toeneemt. Er zijn geen significante genderverschillen ($p=,111$). Links/rechts-zelfplaatsing is wel significant ($p=,000$). Het betreft echter een heel zwak negatief verband ($B\grave{e}ta=-,036$). Dit impliceert dat rechtse kiezers minder tevreden zijn met de werking van de democratie dan linkse kiezers. Wat betreft opleidingsniveau, is er enkel een significant verband tussen middengeschoolde en hogeschoolde respondenten en SWD ($B\grave{e}ta=,043$). Het betreft een zwakke positieve samenhang. Hoe hoger het opleidingsniveau van de respondent, hoe tevredener hij of zij is met de werking van de democratie in België. Politieke interesse daarentegen is niet significant ($p=,262$). Politiek vertrouwen is dan weer wel significant ($p=,000$). $B\grave{e}ta=,378$. We kunnen dus stellen dat politiek vertrouwen vrij sterk en positief samenhangt met SWD. Hoe meer vertrouwen een respondent stelt in de politiek, hoe tevredener deze zal zijn over de werking van de democratie.

Positieve en negatieve emoties hangen in dit model, na controle voor deze controlevariabelen, nog steeds middelmatig tot sterk samen met SWD. De bevindingen zijn nog steeds significant ($p=,000$). Bovendien blijft ook de richting van de verbanden ongewijzigd. In dit model is het wel zo dat het verband tussen de negatieve emoties en SWD ($B\grave{e}ta=-,244$) sterker is dan het verband tussen de positieve emoties en SWD ($B\grave{e}ta=,213$).

Al deze variabelen verklaren samen 43,9 % van de variantie in SWD. Het effect van het toevoegen van deze controlevariabelen verandert echter weinig aan de centrale variabelen: positieve en negatieve emoties. Emoties blijven de sterkste factoren om SWD te verklaren. Het zijn dus zeer robuuste verklarende factoren van SWD.

Voor model 5, 6 en 7 wordt de analyse van model 4 nog eens overgedaan, maar dan opgesplitst volgens regio: Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Dit laat ons toe om eventuele regionale verschillen na te gaan.

	Model 5: Vlaanderen		Model 6: Wallonië		Model 7: Brussel	
	<i>B(SE)</i>	<i>Sign.</i>	<i>B(SE)</i>	<i>Sign.</i>	<i>B(SE)</i>	<i>Sign.</i>
Constante	2,742 (,117)	,000	2,318 (,122)	,000	2,531 (,208)	,000
Positieve emoties	,105 (,009)	,000	,084 (,009)	,000	,120 (,015)	,000
Negatieve emoties	-,108 (,007)	,000	-,117 (,006)	,000	-,116 (,011)	,000
Leeftijd	-,002 (,001)	,026	-,002 (,001)	,015	-,003 (,002)	,033
Man	REF		REF		REF	
Vrouw	,000 (,000)	,547	,000 (,000)	,240	,001 (,001)	,065
Hooggeschoold	-,001 (,000)	,020	REF		REF	
Middengeschoold	REF		,001 (,000)	,000	,000 (,001)	,821
Laaggeschoold	,000 (,001)	,843	,002 (,001)	,049	,001 (,002)	,654
Links/rechts	-,052 (,006)	,000	,010 (,006)	,094	,010 (,011)	,337
Politieke interesse	,007 (,006)	,214	-,001 (,005)	,844	,017 (,010)	,075
Politiek vertrouwen	,174 (,009)	,000	,175 (,009)	,000	,150 (,015)	,000
<i>R2</i>	,443		,440		,433	
<i>N</i>	3333		3049		1035	

Tabel 8: Geaggregeerde analyse emoties - SWD per regio

Model 5 tot en met model 7

Uit model 5 blijkt dat voor Vlaanderen 44,3 % van de variantie in SWD verklaard wordt door positieve emoties, negatieve emoties en de controlevariabelen. Voor Wallonië kan volgens het zesde model 44 % van de variantie in SWD worden verklaard op basis van al deze variabelen. Uit tabel 7 leiden we af dat deze variabelen voor Brussel net als in Vlaanderen 43,3 % van de variantie in SWD verklaren.

De positieve emoties vertonen in het Vlaamse model een zwakke tot matige positieve samenhang met SWD ($B\grave{e}ta=,216$). De negatieve emoties zijn een heel klein beetje sterker, maar vertonen alweer een negatief verband ($B\grave{e}ta=-,225$). Het verband is significant ($p=,000$). Ook in Wallonië zien we een significant verband ($p=,000$) tussen de emoties en SWD. Positieve emoties vertonen een vrij matige positieve samenhang met SWD ($B\grave{e}ta=,179$). Het verband -weliswaar negatief- is iets sterker, maar nog steeds matig sterk voor de negatieve emoties ($-,263$). In Brussel kunnen de positieve emoties op een significante middelmatig sterke positieve samenhang rekenen van $B\grave{e}ta=,272$. Dit verband is iets sterker dan in Vlaanderen ($B\grave{e}ta=,216$) en zeker dan in Wallonië ($B\grave{e}ta=,179$). Het verband tussen negatieve emoties en SWD is ook hier negatief ($B\grave{e}ta=-,246$), maar blijft zeer significant.

We kunnen dus stellen dat we eigenlijk niet zoveel verschillen zien tussen de regio's. De determinatiecoëfficiënten zijn vergelijkbaar en de effecten van emoties zijn vergelijkbaar. Regio interageert dus niet noodzakelijk met emotie.

Model 8: discrete emoties		
	<i>B(SE)</i>	<i>Sign.</i>
Constante	2,483 (,079)	,000
Boosheid	-,056 (,005)	,000
Bitterheid	-,024 (,005)	,000
Ongerustheid	-,009 (,005)	,075
Angst	-,024 (,004)	,000
Hoop	,029 (,005)	,000
Opluchting	,036 (,007)	,000
Blijdschap	,035 (,007)	,000
Leeftijd	-,003 (,001)	,000
Man	REF	
Vrouw	,000 (,000)	,071
Hooggeschoold	REF	
Middengespoold	,001 (,000)	,000
Laaggeschoold	,001 (,001)	,038
Links/rechts	-,016 (,004)	,000
Politieke interesse	,005 (,004)	,193
Politiek vertrouwen	,168 (,006)	,000
<i>R</i> ²		,442
<i>N</i>		7417

Tabel 9: Discrete emoties en SWD

Model 8: discrete emoties

Bovenstaande analyses waren steeds geaggregeerde analyses van positieve en negatieve emoties. Het kan echter ook interessant zijn om te kijken naar de afzonderlijke discrete emoties. Dit doen we in model 8.

Uit model 8 leren we dat de afzonderlijke discrete emoties samen met de controlevariabelen 44,2% van de variantie in SWD verklaren. Model 8 toont ons eveneens dat ongerustheid een minder significante negatieve emotie is ($p=,075$) dan de andere positieve en negatieve discrete emoties (telkens $p=,000$). De discrete emoties vertonen elk een zwakke samenhang met SWD. Boosheid is van al deze discrete emoties de sterkst verklarende factor van SWD ($B\grave{e}ta=-,146$). De richting van dit verband is negatief. Hoe bozer de burger zich voelt, des te ontevredener hij of zij is over de werking van de Belgische democratie. Angst vertoont een zwakke (negatieve) samenhang ($B\grave{e}ta=-,064$). Bitterheid heeft een $B\grave{e}ta$ van $-,062$. De zwakste negatieve emotie is ongerustheid met een $B\grave{e}ta$ van slechts $-,023$. De positieve emoties vertonen ongeveer een even sterke (of liever zwakke) samenhang, maar dan wel in de positieve richting. Voor hoop is $B\grave{e}ta=,071$. Hoe hoopvoller de respondenten zich voelen wanneer ze denken aan de Belgische politiek, hoe tevredener ze zullen zijn met de werking van de democratie in België. Opluchting en blijdschap kennen een positieve richtingscoëfficiënt van respectievelijk 0,083 en 0,081.

We besluiten uit model 8 dat de groepen van emoties (positieve en negatieve emoties) sterker zijn dan de discrete emoties afzonderlijk.

5. DISCUSSIE

5.1 Bespreking van de resultaten

De resultaten van de analyse schetsen een duidelijk beeld. Alle modellen tonen aan dat kiezers die positieve gevoelens ten aanzien van de politiek ervaren, eerder tevreden zullen zijn met de werking van de democratie in België. We vinden effectief een significante sterke positieve samenhang tussen positieve emoties en SWD en kunnen daardoor hypothese 1 bevestigen. Hoe meer positieve emoties iemand voelt, hoe tevredener deze persoon zal zijn met de werking van de democratie. Positieve emoties verklaren maar liefst 27,7 % van de variantie in SWD. Deze bevindingen blijven bovendien vrij robuust wanneer we controleren voor negatieve emoties (model 3) en voor de controlevariabelen (model 4).

Gelijkaardige bevindingen kunnen we rapporteren voor negatieve emoties. Kiezers die negatieve gevoelens ten aanzien van de politiek ervaren, zullen eerder een lage mate van tevredenheid over de werking van de democratie in België vertonen. Negatieve emoties vertonen een matige negatieve samenhang met SWD. Hoe meer negatieve emoties iemand ervaart ten aanzien van de Belgische politiek in het algemeen, hoe ontevredener deze persoon zal zijn met de werking van de Belgische democratie, wat hypothese 2 bevestigt. Negatieve emoties verklaren 15,8 % van de variantie in SWD. Ook deze bevindingen blijken vrij robuust te zijn na controle voor de controlevariabelen (model 4) en wanneer positieve en negatieve emoties in model 3 voor elkaar worden gecontroleerd.

Hieruit volgt eveneens dat individuen die positieve gevoelens ten aanzien van de politiek ervaren, significant meer tevreden zijn met de werking van de democratie in België dan individuen die meer negatieve gevoelens ervaren. Ook hypothese 3 kan dus worden bevestigd.

In tegenstelling tot Mesquita (2007) die stelt dat emoties cultureel ingebed zijn en contextueel gebonden zijn, lijken we met onze resultaten geen grote regionale verschillen waar te nemen. Volgens onze bevindingen interageert regio niet noodzakelijk met emotie. We vinden immers vergelijkbare determinatiecoëfficiënten in Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Ook de effecten van emoties zijn vergelijkbaar in de drie regio's. Dit komt vermoedelijk doordat er geen zéér grote culturele verschillen zijn tussen Vlaanderen, Brussel en Wallonië. Het is met betrekking tot de resultaten van dit onderzoek inzake emoties en tevredenheid over de democratie bijgevolg niet opportuun om te spreken over een Vlaamse versus een Waalse democratie.

Vervolgens hebben we de discrete emoties meer in detail bekeken. Boosheid lijkt van alle discrete emoties de sterkst verklarende factor van tevredenheid over de democratische werking te zijn. Hoe bozer iemand zich voelt bij de Belgische politiek, hoe ontevredener deze persoon zal zijn met de werking van de Belgische democratie. Dit negatieve verband is echter wel nog steeds vrij zwak. Ook voor de andere discrete emoties vinden we zwakke verbanden: positieve verbanden voor de positieve discrete emoties en negatieve verbanden voor de negatieve discrete emoties. We bespreken kort boosheid en angst.

Boze burgers laten zich in hun stemkeuze volgens Vasilopoulos et al. (2019) en Rico et al. (2017) meer leiden door (negatieve) overheidsevaluaties ('second order voting'). Negatieve overheidsevaluaties zouden samenhangen met een lagere mate van tevredenheid over de werking van de democratie. Boze burgers zouden volgens de relevante wetenschappelijke literatuur bovendien minder openstaan voor nieuwe informatie die niet binnen hun 'frame' past. Mogelijks informeren boze burgers zich dus minder snel over de zaken die wél positief verlopen in het democratische systeem.

Angstige en ongeruste burgers zouden wel meer openstaan voor nieuwe informatie volgens de affectieve intelligentietheorie (AIT). We vermelden hier nogmaals dat 'Terror Management Theory' (TMT), in tegenstelling tot AIT, stelt dat de confrontatie met de dood angstige burgers juist conservatiever maakt. Het is naar analogie met AIT denkbaar dat er bij angstige mensen, omwille van de toename aan informatie en kennis over de democratie, een discrepantie ontstaat tussen de idealen die ze koppelen aan de democratie en de tekortkomingen van de democratie. Dit zou kunnen verklaren waarom een burger meer ontevreden zal zijn over de werking van de democratie naargelang hij of zij zich angstiger voelt. Verder onderzoek zou kunnen uitwijzen waarom bepaalde discrete emoties sterkere verklarende factoren zijn dan andere emoties.

We concluderen dat positieve en negatieve emoties belangrijke verklarende factoren zijn van de mate van tevredenheid over de werking van de democratie in België. Hoe meer positieve emoties kiezers ervaren ten aanzien van de Belgische politiek, hoe tevredener ze zijn over de werking van de democratie. Het omgekeerde geldt voor de negatieve emoties. Emoties houden dus consequenties in voor de tevredenheid over de werking van de democratie. Wanneer burgers zich vandaag bijvoorbeeld zorgen maken over corona of kwaad worden omdat ze de politiek een gebrek aan leiderschap verwijten in deze crisistijd, moeten we ons ervan bewust zijn dat deze negatieve emoties ook een negatieve weerslag inluiden met betrekking tot de mate van tevredenheid over de democratie.

SWD heeft betrekking op het abstracte niveau van 'regime support', meer bepaald de prestaties van het regime. Tevredenheid over de democratie is volgens Dassonneville en McAllister (2019) een belangrijke indicator van democratische legitimiteit. Volgens Lipset (1959) berust de legitimiteit van de democratie op een hoog draagvlak bij het grote publiek. Voldoende politieke steun is fundamenteel voor de stabiliteit van de democratie (Almond & Verba, 1963; Linz & Stepan, 1996). De indicatoren voor politieke steun voor de prestaties van de democratie, zijn de evaluaties van die prestaties. Deze evaluaties worden gemeten via de tevredenheid van de kiezers over de manier waarop de democratie werkt in een bepaald land (van Ham & Thomassen, 2017). Een hoge mate van tevredenheid over de democratische werking wijst vervolgens op een gezonde democratie (Norris, 2011; Singh, 2018).

We moeten ons er dus van bewust zijn dat emoties een zeer belangrijke rol spelen met betrekking tot de tevredenheid van de kiezers inzake de democratische werking. Om te bouwen aan een gezonde democratie, moeten onze politieke leiders, politici, beleidsmakers, opiniemakers, ... zich voldoende bewust zijn van de impact van de emoties van de kiezers op de tevredenheid over de democratie. Het is dan ook belangrijk dat ze op een verantwoordelijke manier omgaan met de emoties van de kiezers.

5.2 Beperkingen van het onderzoek en implicaties voor verder onderzoek

Het is nuttig om even stil te staan bij hoe de vragen gesteld werden in de survey. Niettegenstaande de interessante bevindingen van ons onderzoek, botsen we op een aantal methodologische beperkingen. We kijken eerst naar de afhankelijke variabele (SWD): "In het algemeen, bent u eerder tevreden of eerder ontevreden over de manier waarop de democratie in België werkt?". Volgens Linde en Ekman (2003) is de vraag (wanneer deze de nadruk legt op prestaties) eerder geschikt om de evaluaties van burgers na te gaan over de werking van democratische regimes en beoordelingen van democratische praktijken, dan over (democratische) principes. In de survey waarop we ons in deze scriptie baseren voor de data, gaat de vraag over "de manier waarop de democratie in België werkt". Deze vraagstelling heeft betrekking op het meest abstracte niveau van politieke steun, namelijk 'regime support'. Het deeltje "*de manier waarop de democratie functioneert*" verraadt dat de vraag meer specifiek peilt naar de prestaties van het regime dan bijvoorbeeld naar de verbondenheid met het idee van democratie of democratie als ideaal regime (democratische principes). Toch is het belangrijk om te vermelden dat er geen volledige consensus heerst over welke dimensie deze vraag eigenlijk meet. In de literatuur wordt deze vraag meestal gesteld om attitudes ten opzichte van de democratie na te gaan (Norris, 2011; van Ham & Thomassen, 2017). Volgens Cutler en Nyblade (2013) is de SWD-vraag in volledig geconsolideerde democratieën een maat voor de subjectieve beoordeling door burgers van de kwaliteit van de

democratie. In deze eindverhandeling volgen we die genuanceerde benadering van de vraag. Cutler en Nyblade (2013) waarschuwen wetenschappers dat ze niet zomaar tevredenheid over democratie mogen verwisselen met steun voor democratie. Zo zouden ze immers het normatieve belang van de meting mislopen: als democratie voor de mensen is, hebben landen met burgers die tevreden zijn over hoe de democratie werkt in hun land, beter functionerende democratieën dan landen met ontevreden burgers (Cutler & Nyblade, 2013).

De tevredenheid over de werking van de democratie hangt ook af van de definitie van democratie van de respondent. Democratie is namelijk een erg omstreden concept. Mogelijks hebben de respondenten verschillende associaties en interpretaties bij het concept 'democratie'. Hoe iemand democratie definieert (dunne of dikke procedurele definitie, substantieve definitie, ...) of wat een persoon ermee associeert, kan in bepaalde mate beïnvloeden hoe die persoon zal oordelen over de democratie in zijn of haar land (Thomassen, van Ham, van Ham & Andeweg, 2014). Hoe de vraag geïnterpreteerd moet worden, hangt dus idealiter af van hoe de respondenten de vraag hebben geïnterpreteerd (Ariely, 2015). Op basis van onderzoek in Latijns-Amerika met gesloten surveyvragen, komen Canache, Mondak en Seligson (2001) tot de conclusie dat de interpretatie van de vraag naar tevredenheid over het functioneren van de democratie wel degelijk verschilt tussen individuen, landen en doorheen de tijd. Ook de politieke context van het moment speelt een rol (Canache et al., 2001). Daarom kiezen we ervoor om in deze masterproef enkel de antwoorden met betrekking tot wave 1 van de dataset te gebruiken. Deze zouden in ieder geval minder getekend zijn door de verkiezingen van 2014 (wave 2).

Vervolgens kijken we naar de onafhankelijke variabelen (positieve en negatieve emoties): "Als u denkt aan de Belgische politiek in het algemeen, in welke mate ervaart u dan elk van de onderstaande emoties? 1) Boosheid, 2) Bitterheid, 3) Ongerustheid, 4) Angst, 5) Hoop, 6) Opluchting, 7) Blijdschap en 8) Tevredenheid". Het meten van emoties aan de hand van zelfrapportering door respondenten stuit op enkele problemen (Brader & Marcus, 2013). Emoties vinden vaak plaats buiten het bewustzijn om. Het is dan ook niet eenvoudig voor respondenten om aan te duiden wanneer ze welke emotie ervaren. Verder bestaat ook het gevaar dat de respondenten niet eerlijk zijn bij het invullen van een survey en ze sociaal wenselijke antwoorden aanduiden. De verschillende emoties betekenen bovendien niet noodzakelijk hetzelfde in het alledaagse taalgebruik als in de correct wetenschappelijke terminologie. Emoties met betrekking tot "als u denkt aan de politiek", zijn heel breed. In verder onderzoek zou er meer specifiek kunnen worden toegespitst op een bepaald politiek beleid. Bovendien zijn emoties veranderlijk en kunnen ze verschillen naargelang van het ene of andere beleid. Het is denkbaar dat iemand zich hoopvol of blij voelt wanneer hij of zij

denkt aan het beleid van een bepaalde minister terwijl diezelfde persoon zeer boos wordt wanneer het aankomt op het beleid van een andere minister.

In deze sectie van de scriptie willen we ook nog even stilstaan bij een interessante bedenking. In deze masterproef zijn we vertrokken vanuit de assumptie dat emoties automatische beoordelingen zijn die optreden ten gevolge van interne en externe stimuli en dat deze beoordelingen vaak voorafgaan aan het bewustzijn. De meeste neurowetenschappers stellen inderdaad dat ons gedrag overwegend gestuurd wordt door onbewuste processen in het brein (Lamme, 2011; Libet, Gleason, Wright & Pearl, 1983; Swaab, 2010). Aleman, hoogleeraar cognitieve neuropsychiatrie aan het Universitair Medisch Centrum Groningen, betwist echter deze algemene stelling. Hij verwijt andere neurowetenschappers dat ze de rol van het bewust denken in ons doen en laten bagatelliseren. Aleman betoogt in zijn boek 'Je brein de baas: over de rol van bewust denken' dat cognitieve controlesystemen ons gedrag beïnvloeden en controleren (2017). Individuen kunnen via het bewust denken in belangrijke mate hun brein aansturen. Emoties komen volgens deze auteur niet altijd onbewust op ons af, ze kunnen wel degelijk beïnvloed worden door bewuste keuzes (Aleman, 2017). Mensen moeten negatieve emoties dan ook niet vermijden, maar moeten ermee leren omgaan. Dat kan bijvoorbeeld door een situatie te herinterpreteren ('reappraisal') op een positievere manier door de voorliggende situatie vanuit een andere invalshoek te benaderen (Aleman, 2017). Op die manier gaan mensen dus wél heel bewust om met hun emoties, volgens deze auteur. Een persoon die de situatie herinterpreteert, zal beter kunnen omgaan met zijn of haar emoties wanneer de hartslag zal dalen en hij of zij zich rustiger voelt (Aleman, 2017). Bewuste emotieregulatie veroorzaakt immers meetbare fysiologische reacties binnen en buiten het brein (hartslag, frontale cortex, amygdala, ...).

Naar analogie met Aleman (2017) stellen we in deze masterproef dat een burger die zich bijvoorbeeld zeer boos of bang voelt naar aanleiding van een bepaalde politieke beslissing, zijn of haar negatieve emoties in bepaalde mate zou kunnen temperen door bijvoorbeeld ook de bredere context van de politieke beslissing in kwestie in overweging te nemen en aldus bewust na te denken over de ratio achter die bepaalde beslissing. Hij of zij zou bijvoorbeeld ook de perspectieven van medeburgers omtrent deze beslissing in acht kunnen nemen, ... Het is daarbij wel belangrijk dat beleidsmakers hun beslissingen voldoende verantwoorden en contextualiseren en dat ze duidelijk communiceren naar de burgers toe. Zo zal het voor de burgers immers eenvoudiger zijn om de politieke beslissing waarbij ze in eerste instantie zeer negatieve gevoelens ervaren, te herinterpreteren waardoor ze de negatieve emoties vervolgens bewust kunnen controleren.

De resultaten van het onderzoek van deze masterproef zijn desondanks de grote interne betrouwbaarheid en constructvaliditeit enkel generaliseerbaar naar soortgelijke contexten. België is een specifieke case. Ons land kent, net als Duitsland, fluctuaties van SWD doorheen de tijd. Anderzijds is België een vrij unieke democratie omdat ze gekenmerkt wordt door een specifieke federale staatsstructuur, een centrifugale consensusdemocratie, een diep verdeelde samenleving en een eigen politieke cultuur, ... We moeten dus opletten met veralgemeningen van de bevindingen van dit onderzoek.

In deze masterproef kijken we enkel naar de invloed van politieke emoties op de tevredenheid over de democratische werking. Het zou echter ook interessant kunnen zijn voor vervolgonderzoek om de invloed van politieke emoties na te gaan op de tevredenheid van de kiezer over de werking van een autoritair regime en te onderzoeken of dit verschilt met de bevindingen voor democratische regimes.

5.3 Aanbevelingen ten aanzien van de politiek

In deze masterproef tonen we aan dat emoties zeer belangrijke verklarende factoren zijn van de mate van tevredenheid over de werking van de democratie. Uit de resultaten blijkt onder meer dat hoe meer negatieve emoties burgers voelen ten aanzien van de politiek, des te minder tevreden ze zullen zijn met de werking van de democratie. Hiermee willen we geenszins suggereren dat negatieve emoties volledig van het politieke toneel moeten verdwijnen in het belang van de stabiliteit van de democratie. Het blijft immers belangrijk voor een gezonde democratie dat burgers ook hun negatieve gevoelens ten aanzien van de politiek kunnen uiten. In een gezonde democratie kunnen boze burgers hun verontwaardiging uiten over de richting waarin de samenleving zich ontwikkelt, door bij de volgende verkiezingen op andere politieke partijen te stemmen of zelf actief politiek te participeren (Zuure & de Lange, 2018). De gevoelens van verontwaardiging kunnen ook buiten de politieke weg om, in goede banen worden geleid. In een democratie met rechten en vrijheden kunnen boze burgers hun verontwaardiging dan bijvoorbeeld uiten door middel van het recht op demonstratie en de vrijheid van meningsuiting, ... (Zuure & de Lange, 2018). Hierbij kunnen we bijvoorbeeld denken aan de boze en ongeruste klimaatbetogers die vorig jaar massaal op straat zijn gekomen. Ze mogen deze negatieve gevoelens ook uiten binnen de democratie, zolang ze handelen binnen de grenzen van de democratische rechtstaat en bijvoorbeeld niet dreigen met of overgaan tot bezetting, geweld of vernieling (Zuure & de Lange, 2018).

Negatieve emoties vormen enerzijds een gevaar voor de democratie in die zin dat ze samengaan met een lage mate van tevredenheid over de democratische werking. Het is dan aan de gezagsdragers om de negatieve emoties te kanaliseren in de democratische recht-

staat (Zuure & de Lange, 2018). Boze burgers zouden de rechtstaat immers kunnen ondermijnen wanneer de boosheid zeer intens wordt en lang blijft aanhouden. Anderzijds zijn boze burgers volgens Zuure en de Lange (2018) heel betrokken bij de samenleving. Negatieve emoties bieden dan ook kansen om de democratie te versterken en te bouwen aan een veerkrachtige, weerbare en zelfs antifragiele democratie, indien bestuurders de woede (en andere negatieve gevoelens) van de burgers op een doordachte en constructieve manier aanpakken (Taleb, 2013; Zuure & de Lange, 2018). Boosheid duidt bijvoorbeeld de pijnpunten aan in de samenleving en het beleid. Zo weten politici waar ze aan kunnen werken. Politici kunnen deze verontwaardigde stem dan meenemen in het beleid.

Wanneer bijvoorbeeld boze burgers op straat komen om te betogen naar aanleiding van een beleid dat volgens hen tekortschiet, kan dit politici alert maken en aanzetten om hun beleid te heroverwegen of in vraag te stellen. Achter deze negatieve gevoelens van burgers schuilen immers vaak terechte zorgen, idealen en frustraties (Zuure & de Lange, 2018). Boosheid kan een informatieve functie met zich meedragen voor de democratische besluitvorming (Zuure & de Lange, 2018). Het toont waarvoor de burgers in actie willen komen, waar ze het niet mee eens zijn, waar ze veel belang aan hechten en waarvoor ze staan (Zuure & de Lange, 2018). Dit houdt onze politici en beleidsmakers scherp. Daar zijn zowel de burgers als de politici zelf bij gebaat.

Het is in het belang van de democratie dat politici, bestuurders en ambtenaren waakzaam zijn en negatieve emoties en verontwaardiging zo vroeg mogelijk signaleren. Dit vereist wel een zekere mate van emotionele intelligentie en empathie. Politici kunnen zich opwerpen als bereikbare en aanspreekbare vertegenwoordigers die luisteren naar de burgers en rekening houden met hun emoties. Ze kunnen de burgers bijvoorbeeld hoop geven door perspectieven en positieve vooruitzichten aan te bieden. Dit is vandaag, in tijden van corona, heel relevant. Hoe hoopvoller de burgers zijn, hoe tevredener ze immers zullen zijn met de democratische werking. Hetzelfde geldt voor de positieve emoties van opluchting en blijdschap. Politieke leiders kunnen bijvoorbeeld proberen bange burgers gerust te stellen door te tonen dat ze de situatie onder controle hebben. Kortom, ze kunnen proberen om de negatieve emoties om te zetten in positieve emoties. Of, ze kunnen de negatieve emoties op een slimme manier aanwenden om de democratie te versterken in plaats van ze te ondermijnen. Het openbaar bestuur kan verder ook bijvoorbeeld beroep doen op 'street level bureaucrats' zoals de burgers zelf, welzijnswerkers, wijkagenten, ... die zicht hebben op de verontwaardiging van de burgers (Zuure & de Lange, 2018). Naast het inzetten van 'street level bureaucrats', kan er ook informatie met betrekking tot emoties uit (opinie)peilingen gehaald worden (Zuure & de Lange, 2018).

We zouden in België kunnen nadenken over de invoering van een Raad voor het Openbaar Bestuur, zoals in Nederland (ROB, s.d.). Dit onafhankelijk adviesorgaan van de regering en het parlement adviseert in Nederland onder meer over de inrichting en het functioneren van de democratie en het openbaar bestuur (ROB, s.d.). Het kan de emoties van de bevolking detecteren door middel van kennisname van opinies en inzichten uit de samenleving. Vervolgens kan deze raad die emoties omzetten in positieve veranderingen om zo de doelmatigheid en de doeltreffendheid van het openbaar bestuur te verbeteren (ROB, s.d.).

6. BESLUIT

In de politieke wetenschappen bleef het belang van emoties bij het bestuderen van de politiek lange tijd ondergeschikt aan het belang van de rede. Vanaf de jaren 1980 voltrok zich een affectieve wending waarbij emoties herontdekt werden en meer aandacht genoten tijdens het bestuderen van de politiek. Al snel werd duidelijk dat, hoe iemand zich ergens bij voelt, voor een groot deel bepaalt hoe deze persoon (politiek) zal handelen.

Emoties zijn alomtegenwoordig in de politiek. Uit de vele klimaatbetogingen van vorig jaar leren we onder meer dat emoties politieke argumenten zijn geworden. Zo kan bijvoorbeeld boosheid omwille van het gevoerde klimaatbeleid, het organiseren van een klimaatmars rechtvaardigen in hoofde van de klimaatbetogers. Emoties kunnen klaarblijkelijk zeer krachtige instrumenten zijn. In deze masterscriptie vragen we ons daarom af of emoties ook de mate van tevredenheid over de werking van de democratie kunnen beïnvloeden. Dat is relevant omdat West-Europa sinds 1990 in de ban is van de crisis van de electorale representatieve democratie. De tevredenheid over de werking van de democratie geeft immers een belangrijke indicatie van de democratische legitimiteit. De centrale exploratieve onderzoeksvraag van deze masterproef luidt dan ook: "In welke mate beïnvloeden emoties de tevredenheid van de kiezer ten aanzien van de werking van de democratie in België?". Deze vraag is vandaag meer dan ooit aan de orde in onze gepolariseerde samenleving. De democratie heeft te kampen met een efficiëntie- en legitimiteitscrisis en komt onder druk te staan door de opkomst van het populisme en extreme partijen, die te pas en te onpas trachten in te spelen op de (negatieve) emoties van de kiezers.

In deze masterproef tonen we aan dat emoties ten aanzien van de politiek wel degelijk belangrijke verklarende factoren zijn van de mate van tevredenheid over de werking van de democratie in België. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat positieve emoties samenhangen met meer tevredenheid van de kiezer over de democratische werking, terwijl negatieve emoties de tevredenheid over de werking van de democratie net doen afnemen. Het is daarom belangrijk voor het 'regime support' dat de kiezers voornamelijk positieve emoties ervaren ten aanzien van de Belgische politiek omdat deze samenhangen met een grotere mate van tevredenheid over de werking van de democratie. Het is in dat opzicht dan ook wenselijk dat politici en beleidsmakers positieve emoties losweken bij de kiezers en ze hen zo weinig mogelijk negatieve emoties doen ervaren. Evenwel hebben politici absoluut geen volledige controle over de emoties van de kiezers. Meer nog, de kiezers hebben zelf ook niet altijd vat op hun emoties. Emoties vinden namelijk vaak plaats buiten het bewustzijn om. Ze kunnen bovendien door allerlei (externe) stimuli geactiveerd worden.

Wanneer politici bewust inspelen op de negatieve emoties van de kiezers en deze uitvergroten met het oog op electorale winst op korte termijn, ondergraven ze zo tegelijkertijd hun eigen rol als democratisch verkozen politici op lange termijn. Het is belangrijk voor de democratie dat politici zich hiervoor behoeden. De politieke leiders dreigen zichzelf op lange termijn te ondergraven wanneer negatieve emoties de legitimiteit van de democratie helemaal zouden uithollen door een zeer lage mate van tevredenheid over de werking van de democratie. Hoe meer negatieve emoties de kiezers ervaren, des te minder tevreden ze immers zullen zijn over de democratische werking. Op termijn zou dit weleens de ondergang van de democratie en dus ook de democratisch verkozen politici kunnen inluiden. Een lage mate van tevredenheid over de werking van de democratie wijst namelijk op weinig 'regime support' terwijl 'regime support' net essentieel is voor het democratische systeem. Wanneer dit lange tijd aanhoudt, is dit nefast voor de democratie. Dit speelt in de kaart van mensen die het democratische systeem minder gunstig gezind zijn. Politici en beleidsmakers zijn in die zin voor een deel verantwoordelijk voor de bestendinging van de democratie.

Het is belangrijk dat de burgers tevreden zijn met hoe de democratie functioneert omdat dit een indicatie geeft van de steun voor het democratisch regime. De steun voor de democratie is fundamenteel voor het voortbestaan van de democratie. Als we de democratie willen behouden, is het dus belangrijk dat er een evenwichtige balans is tussen negatieve en positieve emoties. Wanneer zeer intense negatieve emoties gedurende lange tijd overheersen, moeten politici, bestuurders en ambtenaren er alles aan doen om ze te reguleren en te kanaliseren. Negatieve emoties kunnen de democratie immers ondermijnen wanneer ze dermate grote, ongecontroleerde proporties aannemen. Negatieve emoties kunnen in die zin een tikkende tijdbom worden voor de democratie wanneer ze gewoon genegeerd zouden worden. Zo kunnen ze de democratie figuurlijk doen opblazen. Toch kan dit fatalistische scenario vermeden worden. Emoties dragen immers een signalerende en informatieve functie met zich mee. Zo leren beleidsmakers via de negatieve emoties van de bevolking wat er leeft in de samenleving en waar de burgers wel of niet achter staan. Wanneer beleidsmakers hier verstandig mee omgaan, wordt de democratie hier zelfs sterker van.

Dit impliceert dat politici best over een bepaalde mate van emotionele intelligentie en empathie beschikken. Goede en verantwoordelijke politieke leiders moeten de emoties van de bevolking kunnen lezen en hierop inspelen op een verantwoordelijke manier. De tevredenheid over de werking van de democratie hangt immers voor een groot stuk af van de emoties van de kiezers.

7. BIBLIOGRAFIE

- Aleman, A. (2017). *Je brein de baas: over de rol van bewust denken*. Amsterdam. Atlas Contact.
- Algoe, S. B., & Haidt, J. (2009). Witnessing excellence in action: The 'other-praising' emotions of elevation, gratitude, and admiration. *The journal of positive psychology, 4*(2), 105-127.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. New York: Princeton University Press.
- Anderson, C. J. (1998). Parties, Party Systems, and Satisfaction with Democratic Performance in the New Europe. *Political Studies, 4*(3), 572-588.
- Anderson, C. J., & Guillory, C. A. (1997). Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems. *American Political Science Review, 91*(1), 66-81.
- Anderson, C. J., & Tverdova, Y. V. (2003). Corruption, Political Allegiances and Attitudes Toward Government in Contemporary Democracies. *American Journal of Political Science, 47*(1), 91-109.
- Ariely, G. (2015). Democracy-assessment in cross-national surveys: A critical examination of how people evaluate their regime. *Social Indicators Research, 121*(3), 621-635.
- Armingeon, K., & Guthmann, K. (2014). Democracy in Crisis? The Declining Support for National Democracy in European Countries, 2007-2011. *European Journal of Political Research, 53*(3), 423-442.
- Becker, E. (1973). *The denial of death*. New York: Free Press.
- Brader, T., & Marcus, G. E. (2013). Emotion and Political Psychology. In L. Huddy, D.O. Sears & J. S. Levy (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Psychology* (pp.165-204). Oxford: Oxford University Press.

- Brader, T., Marcus, G. E., & Miller, K. L. (2011). Emotion and public opinion. In G. C. Edwards III, L. R. Jacobs & R.Y. Shapiro (Eds.), *The Oxford Handbook of American Public Opinion and the Media* (pp. 384-401). Oxford: Oxford University Press.
- Caluwaerts, D., Biard, B., Jacquet, V., & Reuchamps, M. (2017). What is a good democracy? Citizens' support for new modes of governing. In K. Deschouwer (Ed.), *Mind the Gap. Political Participation and Representation in Belgium* (pp. 75-90). Colchester: ECPR Press.
- Caluwaerts, D., & Reuchamps, M. (2015). Strengthening democracy through bottom-up deliberation: An assessment of the internal legitimacy of the G1000 project. *Acta Politica*, 50(2), 151-170.
- Canache, D., Mondak, J. J., & Seligson, M. A. (2001). Meaning and measurement in cross-national research on satisfaction with democracy. *Public Opinion Quarterly*, 65(4), 506-528.
- Cutler, F., Nuesser, A., & Nyblade, B. (2013). *Evaluating the Quality of Democracy with Individual Level models of Satisfaction: Or, a complete model of satisfaction with democracy*. ECPR, General Conference Sciences Po. Bordeaux. Ontleend op 10 november 2019 aan: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/a001028b-2fb1-4df3-a2fe-0b897576a963.pdf>, 1-24.
- Dalton, R. J. (1999). Political support in advanced industrial democracies. In P. Norris (Ed.), *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance* (pp. 57-78). New York: Oxford University Press.
- Daly, E. M., Lancee, W. J., & Polivy, J. (1983). A conical model for the taxonomy of emotional experience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), 443-457.
- Dassonneville, R., & McAllister, I. (2019). The party choice set and satisfaction with democracy. *West European Politics*, 43(1), 1-25.
- Demertzis, N. (2014). Political emotions. In P. Nesbitt-Larking, C. Kinnvall, T. Capelos & H. Dekker (Eds.), *The Palgrave handbook of global political psychology* (pp. 223-241). London: Palgrave Macmillan.

- Donovan, T., & Karp, J. A. (2017). Electoral Rules, Corruption, Inequality and Evaluations of Democracy. *European Journal of Political Research*, 56(3), 469–486.
- Druckman, J. N., & McDermott, R. (2008). Emotion and the framing of risky choice. *Political Behavior*, 30(3), 297-321.
- Eagley, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Forth Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich.
- Easton, D. (1965). *A framework for political analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *British journal of political science*, 5(4), 435-457.
- Eatwell, R., & Goodwin, M. (2018). *National populism: The revolt against liberal democracy*. London: Penguin UK.
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition and emotion*, 6(3-4), 169-200.
- Europese Commissie (2019). *Standard Eurobarometer 91 Spring 2019: Public opinion in the European Union*. Ontleend op 15 november 2019 aan: https://www.eu-rooskop.cz/gallery/106/31937-first_results_overall.pdf, 1-35.
- Faghihi, U., Estey, C., McCall, R., & Franklin, S. (2015). A cognitive model fleshes out Kahneman's fast and slow systems. *Biologically Inspired Cognitive Architectures*, 11, 38-52.
- Farrell, D., & McAllister, I. (2006). Voter Satisfaction and Electoral Systems: Does Preferential Voting in Candidate-Centred Systems Make a Difference?. *European Journal of Political Research*, 45(5), 725–749.
- Feldman, S., Huddy, L., & Cassese, E. (2012). Emotional underpinnings of political behaviour. In R. Sun (Ed.), *Grounding social sciences in cognitive sciences* (pp. 125-156). Cambridge: The MIT Press.
- Foa, R. S., & Mounk, Y. (2016). The danger of deconsolidation: The democratic disconnect. *Journal of democracy*, 27(3), 5-17.

- Fontaine, J. R., Scherer, K. R., Roesch, E. B., & Ellsworth, P. C. (2007). The world of emotions is not two-dimensional. *Psychological science*, *18*(12), 1050-1057.
- Fredrickson, B. L. (2003). The value of positive emotions: The emerging science of positive psychology is coming to understand why it's good to feel good. *American scientist*, *91*(4), 330-335.
- Freedom House (2020). *Freedom in the world 2019: Belgium*. Ontleend op 13 april 2020 aan: https://freedomhouse.org/country/belgium/freedom-world/2019?fbclid=IwAR29Hexl_BemXuxC7Me2Kgdvwm-nxD_-0hdGs0WIhW5Zo-boeCdAK1JaPqU.
- Frijda, N. (2008). *De emoties. Een overzicht van onderzoek en theorie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Garry, J. (2014). Emotions and voting in EU referendums. *European Union Politics*, *15*(2), 235-254.
- Goovaerts, I., Kern, A., Marien, S., van Dijk, L., van Haute, L., & Deschouwer, K. (2019). *Protest or Policy? The drivers of voters' choices on 26 May 2019: Note on the basis of EoS RepResent data*. Brussel: RepResent.
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P., & Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. In P. Devine & A. Plant (Eds.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 47, pp. 55-130). Academic Press.
- Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror Management Theory of self esteem and Cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. *Advances in Experimental Psychology*, *29*, 62-131.
- Groenendyk, E. (2011). Current emotion research in political science: How emotions help democracy overcome its collective action problem. *Emotion Review*, *3*(4), 455-463.
- Guerrero, L. K., Andersen, P. A., & Trost, M. R. (1996). Communication and emotion: Basic concepts and approaches. In P. A. Andersen & L. K. Guerrero (Eds.), *Handbook of communication and emotion: Research, theory, applications, and contexts* (pp. 3-27). San Diego: Academic Press.

- Haidt, J. (2012). *The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*. London: Penguin Books.
- Haidt, J., & Joseph, C. (2007). The moral mind: How five sets of innate intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules. *The innate mind*, 3, 367-391.
- Hooghe, M., & Kern, A. (2017). The tipping point between stability and decline: Trends in voter turnout, 1950–1980–2012. *European Political Science*, 16(4), 535-552.
- Jenkins, L. (2018). Why do all our feelings about politics matter?. *The British Journal of Politics and International Relations*, 20(1), 191-205.
- Johnston, C. D., Lavine, H., & Woodson, B. (2015). Emotion and political judgment: Expectancy violation and affective intelligence. *Political Research Quarterly*, 68(3), 474-492.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Keltner, D., & Lerner, J. S. (2010). Emotion. In S. Fiske, D. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (pp. 317–352). New York: Wiley.
- Klingemann, H. D. (1999). *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Kurbjuweit, D. (2010). 'Der Wutbürger'. *Der Spiegel* 41: 26-27.
- Lakoff, G. (2003). Metaphor and war, again. California: Alternet.
- Lakoff, G. (2016). Language and emotion. *Emotion Review*, 8(3), 269-273.
- Lamme, V. (2011). *De vrije wil bestaat niet*. Amsterdam: Prometheus.
- Landmann, H., & Hess, U. (2018). Testing moral foundation theory: Are specific moral emotions elicited by specific moral transgressions?. *Journal of Moral Education*, 47(1), 34-47.

- Larsen, R. J., & Diener, E. (1992). Promises and problems with the circumplex model of emotion. In M. S. Clark (Ed.), *Review of personality and social psychology: Emotion* (vol. 13, pp. 25-59). Newbury Park, CA: Sage.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Libet, B., Gleason, C. A., Wright, E. W., & Pearl, D. K. (1983). Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential): The unconscious initiation of a freely voluntary act. *Brain*, *106*, 623–642.
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-six Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Linde, J., & Ekman, J. (2003). Satisfaction with democracy: A note on a frequently used indicator in comparative politics. *European journal of political research*, *42*(3), 391-408.
- Linz, J. J., & Stepan, A. (1996). *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe*. Baltimore: JHU Press.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, *53*(1), 69–105.
- Listhaug, O., Aardal, B., & Ellis, I. O. (2009). Institutional Variation and Political Support: An Analysis of CSES Data from 29 Countries. In H. D. Klingemann (Ed.), *The Comparative Study of Electoral Systems* (pp.85-108). Oxford: Oxford University Press.
- Lodge, M., & Taber, C. S. (2013). *The rationalizing voter*. New York: Cambridge University Press.
- Mackuen, M., Wolak, J., Keele, L., & Marcus, G. E. (2010). Civic engagements: Resolute partisanship or reflective deliberation. *American Journal of Political Science*, *54*(2), 440-458.
- Marcus, G. E. (2000). Emotions in politics. *Annual Review of Political Science*, *3*(1), 221-250.

- Marcus, G. E. (2002). *The sentimental citizen: Emotion in democratic politics*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Marcus, G. E., Neuman, W. R., & MacKuen, M. (2000). *Affective intelligence and political judgment*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mesquita, B. (2007). Emotions are culturally situated. *Social Science Information*, 46(3), 410-415.
- Norris, P. (2011). *Democratic Deficit. Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2017). The conceptual framework of political support. In S. Zmerli & T. W. G. van der Meer (Eds.), *Handbook on Political Trust* (pp.19-32). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Petersen, M. B. (2010). Distinct emotions, distinct domains: Anger, anxiety and perceptions of intentionality. *The Journal of Politics*, 72(2), 357-365.
- Plutchik, R. (1980). *Emotion: A Psychoevolutionary Synthesis*. New York: Harper & Row.
- Plutchik, R. (1984). Emotion: A Psychoevolutionary Synthesis. In K. R. Scherer & P. Ekman (Eds.), *Approaches to emotion* (pp. 197-219). New York: Harper & Row.
- Pott, H. (2010). Emotions, Phantasia and Feeling in Aristotle's Rhetoric. In E. Close, G. Couvalis, M. Palaktsoglou & M. Tsianikas (Eds.), *Greek Research in Australia* (pp.71-81). Adelaide: Flinders University Press.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological Bulletin*, 130 (3), 435-468.
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2003). *In the wake of 9/11: The psychology of terror*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Raad voor het Openbaar Bestuur (s.d.). *Over de ROB*. Ontleend op 10 mei 2020 aan: <https://www.raadopenbaarbestuur.nl/over-de-rob>.

- Rico, G., Guinjoan, M., & Anduiza, E. (2017). The emotional underpinnings of populism: How anger and fear affect populist attitudes. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 444-461.
- Russell, J. A. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6), 1161-1178.
- Scherer, K. R. (2005). What are emotions? And how can they be measured?. *Social Science information*, 44(4), 695-729.
- Scherer, K. R. (2009). The dynamic architecture of emotion: Evidence for the component process model. *Cognition and Emotion*, 23(7), 1307-1351.
- Shleifer, A. (2012). Psychologists at the gate: a review of Daniel Kahneman's thinking, fast and slow. *Journal of Economic Literature*, 50(4), 1080-91.
- Simon, H. A. (1990). Invariants of human behavior. *Annual review of psychology*, 41(1), 1-20.
- Singh, S. P. (2018). Compulsory Voting and Dissatisfaction with Democracy. *British Journal of Political Science*, 48(3), 843-854.
- Sirovatka, T., Guzi, M., & Saxonberg, S. (2018). Satisfaction with Democracy and Perceived Performance of the Welfare State in Europe. *Journal of European Social Policy*, 29(2), 241-256.
- Smith, C. A., & Ellsworth, P. C. (1985). Patterns of cognitive appraisal in emotion. *Journal of personality and social psychology*, 48(4), 813-838.
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24, 93-149.
- Stichting Duitsland Instituut (2010). 'Wutbürger' Woord van het Jaar: Veel woorden om maatschappelijke onvrede te duiden. Ontleend op 10 mei 2020 aan: <https://duitslandinstituut.nl/artikel/653/wutburger-woord-van-het-jaar>.
- Sussman, E. (2014). Arbitrator Decision-Making: Unconscious Psychological Influences and What You Can Do About Them. *Revista Brasileira de Arbitragem*, 11(42), 76-105.

- Swaab, D. (2010). *Wij zijn ons brein: van baarmoeder tot Alzheimer*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Taleb, N. (2013). *Antifragiel. Dingen die baat hebben bij wanorde*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- The Economist Intelligence Unit (2020). *Democracy Index 2019: A year of democratic setbacks and popular protest*. Ontleend op 13 april 2020 aan: http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy-Index2019.pdf&mode=wp&campaignid=democracyindex2019&fbclid=IwAR2RMbQ7s6qFnbqGnvBmlR_TM037GwP8ujSh0oUjL-CGpZcUBt2C2XtXwCOs.
- Theiss-Morse, E., & Barton, D. G. (2017). Emotion, cognition, and political trust. In S. Zmerli & T. W. G. van der Meer (Eds.), *Handbook on Political Trust* (pp.160-175). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Thomassen, J. J., van Ham, C., van Ham, C. T., & Andeweg, R. (2014). *De wankele democratie: heeft de democratie haar beste tijd gehad?*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.
- Tracy, J. L., Robins, R. W., & Tangney, J. P. (2007). *The self-conscious emotions: Theory and research*. New York: Guilford Press.
- Valentino, N. A., Brader, T., Groenendyk, E. W., Gregorowicz, K., & Hutchings, V. L. (2011). Election night's alright for fighting: The role of emotions in political participation. *The Journal of Politics*, 73(1), 156-170.
- Valentino, N. A., Hutchings, V. L., Banks, A. J., & Davis, A. K. (2008). Is a worried citizen a good citizen? Emotions, political information seeking, and learning via the internet. *Political Psychology*, 29(2), 247-273.
- Van Ham, C., & Thomassen, J. (2017). The Myth of Legitimacy Decline: An Empirical Evaluation of Trends in Political Support in Established Democracies. In C. van Ham, J. Thomassen, K. Aarts & R. Andeweg (Eds.), *Myth and Reality of the Legitimacy Crisis* (pp.17-36). Oxford: Oxford University Press.
- Van Reybrouck, D. (2016). *Against elections: The case for democracy*. London: Penguin Random House.

- Vasilopoulos, P., Marcus, G. E., Valentino, N. A., & Foucault, M. (2019). Fear, anger, and voting for the far right: Evidence from the November 13, 2015 Paris terror attacks. *Political Psychology, 40*(4), 679-704.
- Wagner, M. (2014). Fear and anger in Great Britain: Blame assignment and emotional reactions to the financial crisis. *Political Behavior, 36*(3), 683-703.
- Westen, D. (2007). *The Political Brain: The Role of emotion in deciding the fate of the nation*. New York: Public Affairs.
- Westen, D., Blagov, P. S., Harenski, K., Kilts, C., & Hamann, S. (2006). Neural bases of motivated reasoning: An fMRI study of emotional constraints on partisan political judgment in the 2004 US presidential election. *Journal of cognitive neuroscience, 18*(11), 1947-1958.
- Wundt, W. (1905). *Grundzüge der physiologischen Psychologie*. Leipzig: Engelmann.
- Zuure, J., & de Lange, S. L. (2018). Over een onbevreesd openbaar bestuur dat voorbereid is op verontwaardigde burgers. In S. L. de Lange & J. Zuure (Eds.), *#WOEST: De kracht van verontwaardiging* (pp. 7 – 35). Amsterdam: Raad voor het Openbaar Bestuur.

8. BIJLAGEN

Bijlage 1: Cronbach's Alpha politiek vertrouwen

Reliability Statistics: politiek vertrouwen	
Cronbach's Alpha	N of Items
,933	4
,937	3

Tabel 10: Cronbach's Alpha politiek vertrouwen

Bijlage 2: Cronbach's Alpha politiek vertrouwen if Item Deleted

Item – Total Statistics: politiek vertrouwen	
Vertrouwen	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Politieke partijen	,904
Federaal parlement	,902
Politici	,908
Europese Unie	,937
Sums of Squared % of Variance	83,516

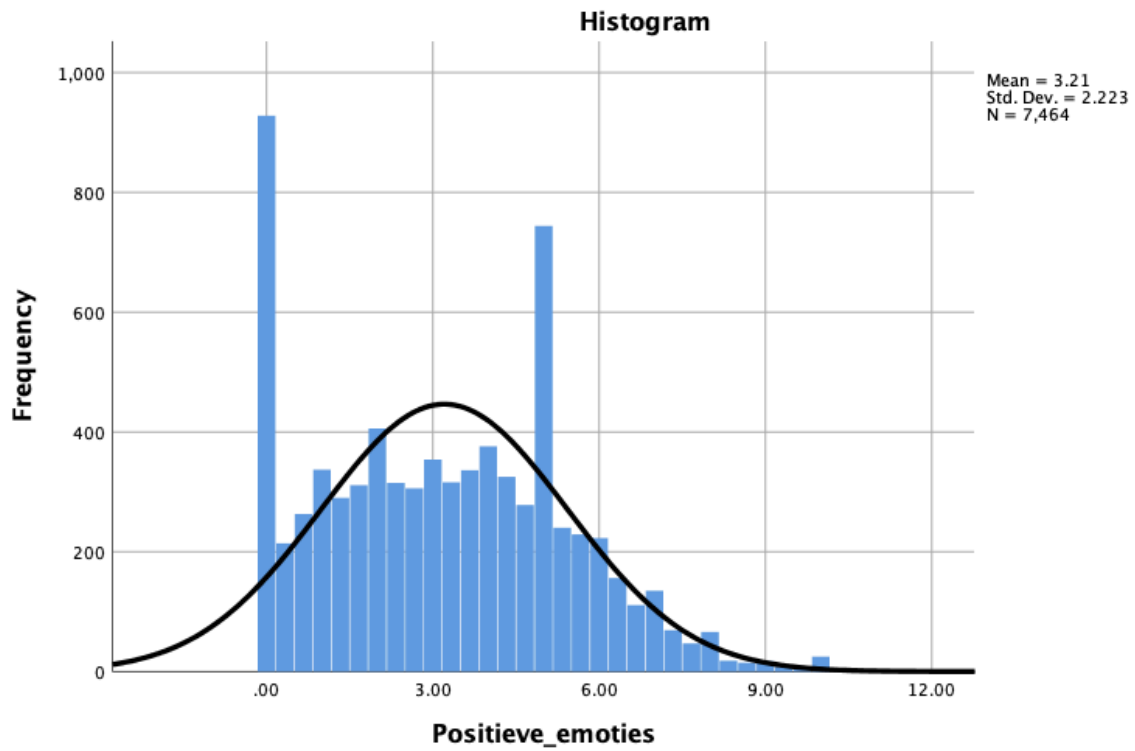
Tabel 11: Cronbach's Alpha politiek vertrouwen if Item Deleted

Bijlage 3: Statistieken politiek vertrouwen

Statistieken: politiek vertrouwen		
N	Valid	7470
	Missing	147
Mean		3,6200
Median		4,0000
Std. Deviation		2,29665
Minimum		,00
Maximum		10,00

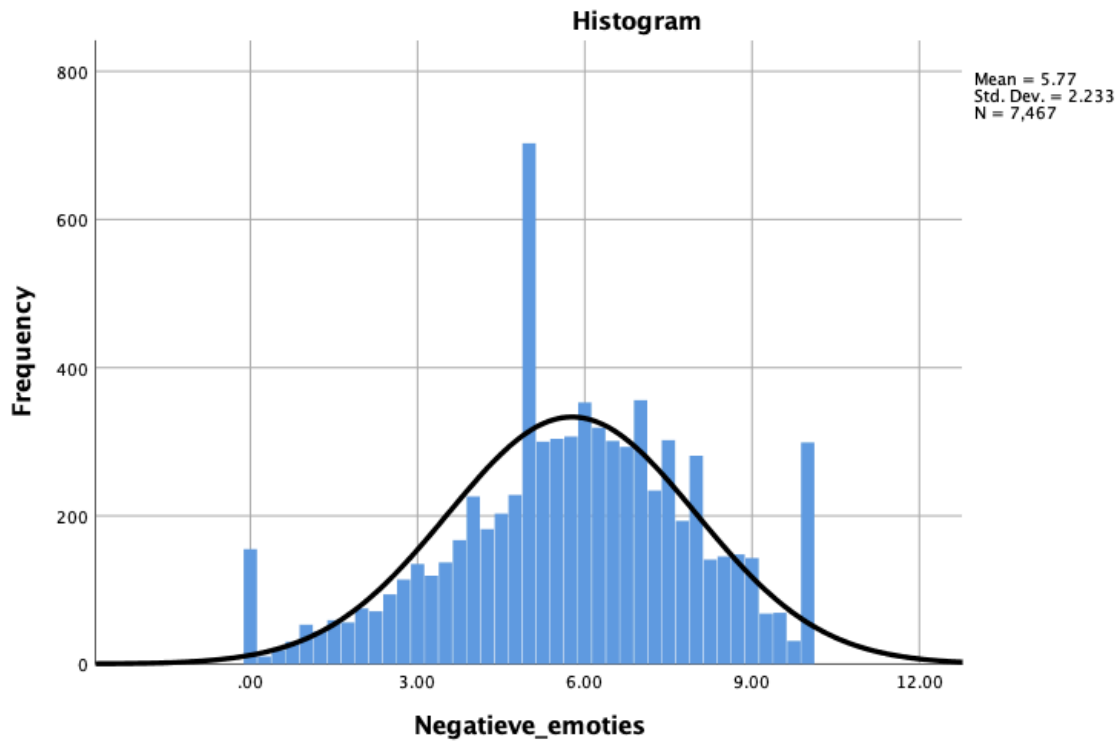
Tabel 12: Statistieken politiek vertrouwen

Bijlage 4: Histogram positieve emoties

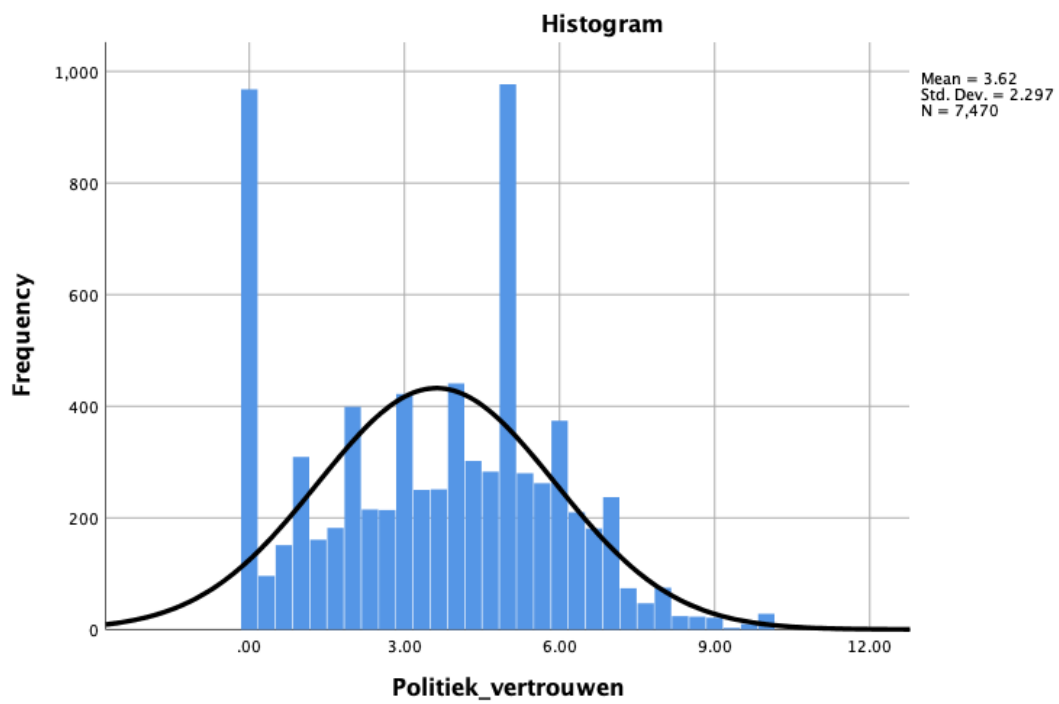
Figuur 2: Histogram positieve emoties

Bijlage 5: Histogram negatieve emoties

Figuur 3: Histogram negatieve emoties

Bijlage 6: Histogram politiek vertrouwen

Figuur 4: Histogram politiek vertrouwen